

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Ю. В. Узун

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКИ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

**ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»**

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 321(342.4)
У349

Рецензенти:

Коч Світлана Вадимівна – доктор політичних наук, професор кафедри політології ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова;

Покась Михайло Сергійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова.

Рекомендовано вченою радою факультету міжнародних відносин,
політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 3 від 18 жовтня 2022 року.

Узун Ю. В.

У349 Теорія та практики конституціоналізму: порівняльний аналіз [Електронний ресурс]: електрон. метод. вказівки до вивчення навчальної дисципліни для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» / Ю. В. Узун. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. – 76 с. – МБ.

У методичних вказівках наведено основні положення до вивчення дисципліни «Теорія і практики конституціоналізму: порівняльний аналіз» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» для студентів вищих навчальних закладів.

Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці та вивчення тем практичних занять та у процесі самостійної роботи.

УДК 321(342.4)

ЗМІСТ

Вступ	4
Плани практичних занять, завдання для самостійної роботи та методичні вказівки до вивчення питань теми	7
Змістовний модуль 1: Теоретико-методологічні основи конституювання політичних систем	7
ТЕМА 1. Конституціоналізм: теоретико-методологічні основи визначення, джерела, сучасні тенденції розвитку	7
ТЕМА 2. Політико-правові системи: конституювання та конституціоналізм	12
ТЕМА 3. Конституціоналізм та форми народовладдя	18
Змістовний модуль 2: Практики конституювання політичних систем: інституційний та структурно-функціональний аналіз	22
ТЕМА 4. Представницька влада: парламентаризм та представницькі органи місцевого самоврядування	22
ТЕМА 5. Сучасні моделі інституту голови держави	27
ТЕМА 6. Урядування в політичній системі. Уряд: конституційний статус	33
ТЕМА 7. Судова влада. Механізми захисту верховенства права в політичній системі	38
Змістовний модуль 3: Практики конституювання політичних систем: комунікативний та девеломпенталістський аналіз	44
ТЕМА 8. Місцеве управління VS місцеве самоврядування. Конституційні стандарти територіальної політики	44
ТЕМА 9. Сучасні моделі конституційного регулювання прав і свобод людини	49
ТЕМА 10. Дистрибутивність політичних систем	56
Питання для підсумкового контролю	59
Рекомендована література до вивчення дисципліни	62
Форми контролю і методи оцінювання	72
Розподіл балів	75

ВСТУП

Метою навчальної дисципліни є опанування здобувачами вищої освіти сутності *конституціоналізму як принципу та результату організації, формування, фіксації складних політико-правових систем*, що мають позитивну динаміку внутрішнього демократичного розвитку.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Теорія і практики конституціоналізму: порівняльний аналіз» є формування у здобувачів вищої освіти здатності до аналізу складних політичних систем, в яких принципом та основою розвитку є конституціоналізм; формування здатності до аналізу специфіки класифікації політичних систем на основі інституційного, структурно-функціонального, комунікаційного та інших методологічних підходів, що складають теоретико-методологічне підґрунтя застосування комплексного системного підходу до аналізу історії формування, стану функціонування, динаміки розвитку політико-правових систем.

Предмет навчальної дисципліни – актуальні питання розвитку теорії та практик конституціоналізму, як практик конституювання норм, стандартів, інститутів, що забезпечують демократичний розвиток політичних систем.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен

знати:

- ✓ предметну область застосування знань про особливості політичних систем в контексті розвитку теорії та різноманітних практик конституціоналізму;
- ✓ сутність конституціоналізму як політико-правового явища;
- ✓ комплекс науково-теоретичних та теоретико-методологічних підходів щодо теорії політико-правових систем в контексті еволюції конституціоналізму;
- ✓ методологічні засади дослідження політичних систем; переваги та особливості застосування компаративного аналізу при дослідженні політичних систем в контексті розвитку конституціоналізму;

значення теоретико-методологічної основи для аналізу практик конструювання політичних систем; особливості розвитку крос-культурного і порівняльного аналіз сучасних типів і різновидів конституціоналізму;

- ✓ категоріально – понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки в контексті дослідження практик конституціоналізму – як практик конституювання, конструювання та функціонування політичних систем;
- ✓ особливості конституювання політико-правових систем, використовуючи компаративний аналіз; особливості та структурні елементи конституціоналізму окремих країн;
- ✓ систему знань про конституціоналізм як принцип конструювання, організації та фіксації складних політико-правових систем, і як систему, що реалізує конституційні політико-правові відносини;
- ✓ тенденції розвитку сучасного конституціоналізму;

ВМІТИ:

- ✓ застосовувати знання теоретико-методологічних основ політологічного аналізу в процесі порівняння політичних систем в контексті аналізу розвитку конституціоналізму;
- ✓ описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних політичних системах в історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах, застосовуючи компаративний аналіз правових систем та еволюції конституціоналізму в конкретній системі;
- ✓ застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, зокрема при аналізі особливостей розвитку та функціонування політичних систем;
- ✓ використовувати категоріально-понятійний та аналітично-дослідницький апарат сучасної політичної науки;
- ✓ розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у політичній сфері, зокрема в сфері комплексного аналізу політичних систем, що характеризуються динамічністю, складністю та

невизначеністю умов, із застосуванням теорій та методів політичної науки та політико-правової компаративістики;

- ✓ аналізувати структурно-функціональні складові політичної системи, взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку в різних умовах функціонування політичних систем з огляду систему політико-правової фіксації функцій, статусу в системі;
- ✓ аналізувати дизайн складних політичних (детериторіалізованих) та територіально-політичних систем, розробляти програму та виконувати політологічні дослідження з використанням сучасних методів, технологій та інструментарію політико-правового аналізу.

Навчальна дисципліна вивчається протягом одного семестру та складається з двох змістових модулів (ЗМ). По завершенню курсу здобувачі вищої освіти складають іспит. На іспит виносяться вузлові питання, що потребують творчої відповіді та вміння синтезувати отримані знання.

Результати навчання оцінюються за 100-бальною системою. За результатами оцінювання змістового модуля здобувачам виставляються бали.

Під час викладання лекційного матеріалу лектор може здійснювати контрольні опитування здобувачів.

У разі відсутності здобувача вищої освіти на практичному занятті, він зобов'язаний відпрацювати пропущене заняття через усне опитування в позааудиторний час (час консультацій викладача) або відпрацювати це заняття шляхом написання реферату на тему, погоджену з викладачем. Невідпрацьовані заняття вважаються незданими і за них не нараховується оцінка в балах.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕМА 1. КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ, ДЖЕРЕЛА, СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Практичне заняття

1. Конституціоналізм як ідеологія та принцип демократичних політико-правових систем.
2. Розвиток політичних систем та конституціоналізму. Критерії класифікації конституцій.
3. Праворозуміння та правові сім'ї: вплив на розвиток політичних систем.
4. Сучасні конституційні моделі та тенденції політико-правового розвитку. Місце конституційного права в національних правових системах. Відносини державного та конституційного права.
5. Сутність держави як конституційного інституту. Рівні конституціоналізму: субнаціональний, національний, супранаціональний. Концепції суверенітету.
6. Конституційно-правові норми, інститути, відносини. Об'єкти конституційного регулювання.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацію лекційного заняття;
- зробіть вибірку сучасних теоретичних тлумачень поняття «конституціоналізм»; визначте особливості зв'язку конституціоналізму та розвитку політико-правових систем;
- проаналізуйте історичний розвиток конституцій та конституціоналізму в контексті аналізу розвитку політичних систем;
- проаналізуйте критерії класифікації конституцій в контексті аналізу конституціоналізму;

- проаналізуйте зв'язок теоретичної еволюції концепту «суверенітет» та еволюцію концепцій багаторівневого управління та деієрархізованого управління, поліцентричного врядування;
- проаналізуйте територіальні рівні функціонування політичних систем та їх особливості, застосовуючи критерій конституціоналізму.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусійних питань

- Роль елліно-римської традиції у розвитку європейського конституціоналізму.
- Етапи формування сучасного європейського конституціоналізму.
- Романо-германська правова сім'я: особливості розвитку конституціоналізму.
- Англо-саксонська правова сім'я: традиції та розвиток конституціоналізму.
- Основні доктрини конституціоналізму.
- Стабільність та розвиток політико-правових систем. Форми правового захисту конституціоналізму. Порядок прийняття та внесення змін до конституцій.
- Конституційний процес в ЄС. Сучасна «Конституція» Європейського Союзу: особливості прийняття, склад, політико-правові положення.
- Суверенітет: доктринальний розвиток.

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись з аналізу основних підходів щодо визначення поняття «конституціоналізм» з урахування існування різних тлумачень поняття. Конституціоналізм – це 1) політико-правова ідеологія, та державне правління, обмежене змістом Конституції (Володимир Шаповал); 2) багатовимірний політико-правовий феномен зі складною структурою, що відображає еволюцію поглядів, ідей, доктрин про природу конституції та політичної практики втілення таких ідей в життя (Михайло Савчин); 3) явище, що має складний характер, та два «вектори» визначення а) як режиму, у якому функціонують держава та

її інститути, що є режимом взаємостосунків держави і людини, і б) як правової (конституційної) ідеології, яка відображає і прогнозує розвиток нормотворчості і нормозастосування (Володимир Шаповал); у широкому (політико-правовому, політологічному) значенні є: ідейно-політичною доктриною, ідейно-політичним рухом державно-правовою практикою, у вузькому (юридичному) значенні – це вчення про політичні системи, в основі яких лежать конституційні методи правління, державне правління, обмежене Конституцією; Конституцію як основний закон держави, закон, який визначає відносини держави і суспільства (Петро Стецюк) та ін. Значним доповненням до аналізу конституціоналізму та його розуміння є доктрини конституціоналізму: ліберальна, ліберально-демократична, соціетальна. Відтак, конституціоналізм є ідеологією, політико-правовою «рамкою», що фіксує стан політичної системи, в якій забезпечено демократичний стандарт відносин в трикутнику «Індивід – Суспільство – Держава». Становлення та розвиток конституціоналізму може розглядатися як індикатор розвитку політичної системи. Розвиток галузі конституційного права та дискусія щодо співвідношення «державного» та «конституційного» права в історії розвитку політичних систем демонструє різні підходи: більшість авторів визнають, що «конституційне право є більш широким поняттям, оскільки конституція не обмежується регулюванням державного права та державних відносин, а охоплює весь спектр соціально-політичних та неполітичних відносин (економічних, культурних, тощо). Існує й інший підхід, наприклад, В. Кравченка (2007), який визначає, що опису системи правових норм, які визначають устрій як конституційної, так і неконституційної державності».

Слід виходити з позиції, що наявність конституції як нормативно-правового акту не гарантує розвитку конституціоналізму як принципу відносин в політичній системі, оскільки не гарантує дотримання принципів верховенства права, розподілу влади та повноважень, дієвості системи стримувань та противаги, які визнані ознаками конституціоналізму.

Еволюція конституційної доктрини є результатом розвитку правових відносин, визнання права соціальною цінністю, а також результатом розвитку уявлень про справедливість, законність. Концепції праворозуміння (юснатуралізм; позитивізм; соціологічна, психологічна, антропологічна концепції; інтегративний, лібертарно-юридичний, синергетичний підходи) демонструють різні версії тлумачення співвідношення закону та права, що впливає на різні моделі правовідносин у політичних системах. «Термін «праворозуміння», – пише А. Міцкевич, – охоплює не тільки саме поняття права і, тим більше, його визначення. Воно включає в себе низку інших загальнотеоретичних категорій та понять, які охоплюють всю систему правових явищ, а також філософських та соціологічних категорій, які відображають зв'язки права та інших соціальних явищ, в т. ч. політичних систем». Наприклад, прихильники сучасної постмодерної (критичної) школи права (засновник школи Дж. Балкін – професор Єльського університету), які дотримуються синергетичного підходу, не визнають можливості існування «чистого права», підкреслюють, що право є завжди результатом політичної кон'юнктури, виразом вузько партикулярних інтересів. Тип праворозуміння пов'язаний з домінуючою в суспільстві правовою традицією, яка впливає на загальний розвиток конституціоналізму, а відтак і на конституювання політичних систем.

Важливе значення для розвитку конституціоналізму як доктрини та принципу відносин в системі «індивід – суспільство – держава» мають традиції розвитку правовідносин, правових систем, різницю між якими підкреслює сучасне поняття «правової сім'ї» (англосаксонської, романо-німецької, релігійної, традиційної сім'ї кочуючих народів, змішаного типу правової сім'ї). Правова сім'я інтегрує однорідні політико-правові системи, об'єднані спільністю: історичного формування; структури права, його джерел, провідних галузей та інститутів; правозастосування; правосвідомості; поняттєвого апарату юридичної науки. Термін «*правова сім'я*» (Акмаль Саїдов) є синонімом поняття «*сім'я правових систем*» (Рене Давид); «*форма правових систем* (Імре Сабо та Дьюла Ерсі)»; «*правова*

структурна цілісність» (Сергій Алексєєв). Дослідження правових сімей є об'єктом правової компаративістики – дисципліною, що суміжна з політичною компаративістикою, об'єктом якої є політичні системи.

Очевидно, що розвиток зарубіжного та вітчизняного конституціоналізму зазнає впливу з боку правових та політичних традицій, домінуючого праворозуміння, ідейно-політичних та соціально-економічних чинників. Про це свідчить специфіка етапів конституційного розвитку, формування конституціоналізму як принципу розбудови сучасних демократичних політичних систем. Класифікації конституцій за критеріями: часу походження та структурою; формою вираження; способом виникнення; часом дії; динамікою розвитку; формами правління; формами політичного режиму; формами територіального устрою; порядком внесення змін та доповнень; рівнем територіальної дії в складних політичних системах, – постає результатом компаративного аналізу, який впливає на уявлення про відносини в політичних системах.

Слід звернути увагу і на те, що існують територіальні рівні реалізації конституціоналізму: національний, субнаціональний, супранаціональний. Це демонструють такі складні політичні системи як ЄС, а також системи, що мають федеральний, квазіфедеральний, складний унітарний характер, а також сучасні децентралізовані системи, що розвивають 4D реформування, втілюючи стратегію ООН – 2030. Тенденції розвитку конституціоналізму демонструють ускладнення політичних систем, їх гетеротопічність, деієрархізацію та поліцентричність. Розвиток та трансформація доктрини суверенітету також постає індикатором ускладнення політико-правових відносин в умовах глокалізації політичних процесів.

ТЕМА 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ СИСТЕМИ: КОНСТИТУЮВАННЯ ТА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

Практичне заняття

1. Розвиток теоретико-методологічної основи аналізу політичних систем (*комунікативно-інформаційний підхід, структурно-функціональний підхід, системний підхід, примордіалістський підхід, інституційний підхід, конструктивістський підхід, девелопменталістській та соціокультурний підходи, біхевіористський підхід та інші*).
2. Складні політико-правові системи: структура, чинники розвитку та стабілізації.
3. Класифікації політичних систем (Д. Істон, Г. Алмонд, К. Пауелл, Г. Лейпхарт, Р. Даль, К. Дойч, Т. Парсонс, Д. Берг-Шлоссер, Д. Аптер, Ш. Айзенштадт та ін.).
4. Актуальні критерії компаративного аналізу політичних систем (Р. Макрідіс).
5. Основи конституювання складних політичних систем сучасного типу: цілі, завдання, критерії відповідності конституціоналізму.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- зробіть аналіз сутності методологічних підходів стосовно вивчення політико-правових систем як результату розвитку соціальних систем;
- порівняйте критерії аналізу політичних систем в різних теоріях: знайдіть пояснення виокремлення лінійних типологій політичних систем (Г. Алмонд, Б. Пауелл, Г. Лассуелл, А. Каплан); координатних типологій політичних систем (двовимірних та багатовимірних координатних типологій (Р. Даль, А. Лейпхарт, Ч. Ендрейн, Ж. Блондель).

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Теорії політико-правових систем (на вибір: Д. Істон, Г. Алмонд, К. Пауелл, К. Дойч, Т. Парсонс, ін.).
- Методологічні підходи щодо аналізу політико-правових систем (конструктивізм, структуралізм, інституціоналізм та ін.)

- Комуникативна підсистема політики: вклад концепції К. Шеннона та Н. Вінера в розвиток теорії політичних систем.
- Функціоналізм політико-правових систем: ідеї Б. Малиновського, А. Редкліфф-Брауна, Е. Дюркейма, Р. Мертона, Н. Лумана, Т. Парсонса.
- Теорія комунікації К. Дойча: конституювання політичних систем.
- Класифікації політичних систем Г. Алмонда, Е. Шилза, Ж. Блонделя, Д. Берг-Шлоссера, Х. Майєра та Т. Штаменна, Д. Аптера, Ш. Айзенштадта.
- Комплексна типологія політичних систем Ч. Ендрейна.
- Лінійні типології політичних систем (Г. Алмонд, Б. Пауелл, Г. Лассуелл).
- Координатні типології політичних систем: двовимірні та багатовимірні координатні типології (Р. Даль, А. Лейпхарт).
- Діахронний та синхронний підходи у порівняльному аналізі політичних систем.
- Концепція гетеротопії політичної системи Мішеля Фуше та її застосування при аналізі складних (поліцентричних) політичних систем.

Методичні рекомендації

При дослідженні слід виходити з того, що політична система – це складна сукупність суспільно-політичних комунікацій, що призводить до формування (усталення) соціально-політичних структур та політико-правових інститутів з метою узгодження та реалізації інтересів різних груп та осіб, ефективність якої визначається гнучкістю, інклюзивністю, здатністю до трансформації та модернізації, врахування всіх інтересів для прийняття консолідованого політичного рішення, яке ставить метою захист права кожного учасника (політичної системи). Система ґрунтується на принципах самоорганізації, синергії та розвитку. Розвиток уявлень про політичну систему став результатом розвитку методології аналізу систем (системний підхід Л. фон Берталанфі, І. Стенгерс та І. Пригожина, комуникативно-інформаційний підхід К. Шеннона та

Н. Вінера, структурно-функціональний підхід Б. Малиновського та А. Редкліфа–Брауна, Т. Парсонса, Г. Алмонда та Б. Пауелла, Е. Шилза, соціологічний підхід Е. Дюркгейма, Н. Лумана, Р. Мертона, системний підхід Д. Істона, Г. Алмонда, примордіалістський підхід Л. Гумільова, інституційний та конструктивістський підхід Н. Лумана, П. Бергера, Е. Глазерсфельда, А. Шюца, девелопменталістській – Г. Алмонда, Д. Аптера, Б. Пауелла та соціокультурний підхід Ш. Айзенштадта, Ж. Блонделя, біхевіористський підхід (А. Каплана та Г. Лассвела та інші). Важливим в аналізі систем є дотримання логіки аналізу: формаційного (лінійного) чи цивілізаційного (циклічного), що обумовить різне бачення модернізаційного руху політичних систем.

Слід звернути увагу на різні підходи щодо класифікації політичних систем Г. Алмонда, Е. Шилза, Ж. Блонделя, Д. Берг-Шлоссера, Х. Майєра та Т. Штаменна, Д. Аптера, Ш. Айзенштадта; комплексність типології політичних систем Ч. Ендрейна. Слід також звернути увагу та особливості лінійних типологій політичних систем Г. Алмонда, Б. Пауелла, Г. Лассвелла, А. Каплана; координатних (двовимірних та багатовимірних) типологій політичних систем (Р. Даль, А. Лейпхарт, Ч. Ендрейн, Ж. Блондель), а також на особливості темпорального підходу в порівняльному аналізі різних політичних систем.

Важливо проаналізувати конституювання політико-правової системи: структуру, функції, відкритість, інклюзивність, інститути, практики, циркуляцію інформації та якість комунікації, ефективність. Також критеріями аналізу можуть бути: розташування влади (в чий руках влада), межі влади в суспільстві, розподіл влади, тип рекрутування еліт, розподіл цінностей, засіб прийняття рішень (А. Каплан, Г. Лассвел); функції, ролі, структури, політичну культуру та соціалізацію, реалізацію функцій (Г. Алмонд); ступінь структурної диференціації та культурної секуляризації, рівень внутрішньо-системної автономії внаслідок деколонізації, розвитку та демократизації, механізми вирішення проблем соціальної нерівності та соціального конфлікту, забезпечення «включення» (Д. Аптер); рівень лібералізації політичної системи або ступінь політичної

змагальності та рівень політичної участі (включення) (Р. Даль); поведінка еліт та структура суспільства (А. Лейпхарт); участь у прийнятті рішень (масове чи одноосібне), засоби досягнення цілей (ліберальні чи авторитарні) і цілі політики (радикальні чи консервативні), політична конкуренція (відкрита чи закрита, залежно від легальних можливостей функціонування опозиції і способів боротьби за владу), структура еліти (монолітна чи диференційована), політична участь населення (яка передбачає широкі форми політичної участі) (Ж. Блондель); злитість чи диференційованість моральних цінностей та інтересів та сильна чи слабка влада держави над соціальними групами як рівень дистанції між керуючими та керованими (Ч. Ендрейн) та ін.

Політична організація суспільства – стрижневий елемент політичної системи. Саме тому аналіз соціальних структур та політико-правових інститутів, аналіз можливостей щодо їх змінності, трансформації та модернізації є значимими. Важливим також є аналіз розвитку правових традицій як традицій фіксації правил взаємовідносин в системі; аналіз процедур внесення змін до конституцій, що демонструє гнучкість політико-правових правил регулювання суспільно-політичних та право-відносин; аналіз місця політичної свідомості і політичної культури в структурі політичної системи; стан розвитку та адекватність політичних і правових механізмів узгодження інтересів різних груп, тип правового та політичного регулювання, роль засобів масової інформації як елементу структури; конвенційність (системність) чи неконвенційність (антисистемність, альтерсистемність) політичної поведінки, діяльності, відносин; механізми функціонування, забезпечення стабільності та модернізації політичних систем; зовнішні чинники, що впливають на політичну систему.

Новим напрямом аналізу політичних систем (в умовах глобалізації, міжнародної міграції, трансформації інституту громадянства та участі) є аналіз їхньої локальності, взаємоприспосованості в просторі, їх територіальності або детериторіалізованості (політичний простір виходить за межі

територіальності означеності). Концепція гетеротопії політичної системи М. Фуше та її застосування при аналізі поліцентричних систем дозволяє проаналізувати політичні відносини в складній політичній системі ЄС.

Сучасний порівняльний аналіз політичних систем використовує такі типи порівнянь як: 1) морфологічний тип порівняння: у цьому випадку явища зіставляються за структурами та функціями. Прикладом морфологічного порівняння може бути порівняння «політій» з допомогою класичної владної тріади та форми реалізації влади «монархія – аристократія – демократія». Лінійні типології політичних систем (Г. Алмонд, Б. Пауелл, Г. Лассвелл, А. Каплан). Координатні типології політичних систем. Двовимірні та багатовимірні координатні типології (Р. Даль, А. Лейпхарт); 2) субстанційне порівняння, у якому співвідносяться не форми, а зміст. Порівняння даного типу дуже популярні при дослідженні незахідних систем; 3) інтегральні порівняння припускають комплексну оцінку характеру та ступеня впливу на політичні інститути географічного середовища, господарювання, культури і зворотного впливу політики на ці середовища; 4) темпоральні: порівняння можуть будуватися в малому часовому масштабі: порівнюються однотипні події політичної історії. Також виробляється еволюційний тип порівняння, тобто порівнюються політичні явища з певним етапом еволюційного розвитку. Діахронний (послідовність) та синхронний (одночасність) підходи у порівняльному аналізі різних політичних систем. Крос-темпоральні (асинхронія); 5) дифузійний (поширення) та генетичний (джерела, витоки) типи порівнянь; 6) за кількістю об'єктів порівняння: «case-studies», бінарні регіональні, глобальні; 7) за типом аналізу: якісне та кількісне порівняння; 8) за типом вибірки об'єкту: випадкове, розгорнуте; 9) за кількістю критеріїв порівняння: монорелятивне та полірелятивне порівняння.

Сучасні типології політичних систем враховують не тільки характер держави, але і спосіб відтворення політичної сфери в цілому. Вони вже давно відійшли від врахування лише формальних конституційних характеристик держави (демократія чи тоталітаризм,

президентське чи парламентське правління). Набагато більше уваги приділяється структурі й особливостям політичного процесу. Використання політико-системного підходу у вивченні державного управління дозволило порівняльній політології перебороти традиційну обмеженість досліджень рамками розвинутих країн Європи й Америки і проаналізувати специфічні особливості незахідного політичного процесу. По суті, теоретики політико-системного аналізу розробили методологію, яка дозволяє охоплювати і порівнювати політичні системи будь-якого типу і рівня розвитку. Найперспективнішим напрямом побудови політико-системних класифікацій є вироблення тривимірних координатних типологій політичних систем, які дозволяють перебороти лінійно-східчате конструювання систем за критерієм вищі/нижчі. Особливу увагу в подальших дослідженнях варто приділити осмисленню «координатного» місця посткомуністичних і пострадянських держав, нестандартність яких дуже часто не вміщується в традиційні класифікаційні схеми.

На думку Р. Макрідіса, який визначив вимоги до порівняльного аналізу, для збору даних необхідна аналітична схема: використання 4-х категорій аналізу систем: а) дорадчий процес та прийняття рішень як функції політики; б) форми влади, її соціальні та політичні аспекти; в) ідеологія та її роль у політичній мотивації та інституційної організації; г) організація політичної влади. Порівняльний аналіз за Макрідісом передбачає, що порівняння має відбуватись на абстрактному рівні, а конкретні ситуації, процеси не можна порівнювати. Кожне явище треба розглядати як своєрідне; кожен процес і кожна нація, як і кожен індивід, унікальні. Порівняти їх – це означає вибрати певні типи та поняття, роблячи це, ми вимушені порушувати їхню своєрідність і конкретність.

ТЕМА 3. КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА ФОРМИ НАРОДОВЛАДДЯ

Практичне заняття

1. Влада та владовідносини. Джерела, функції, види влади. Структура владовідносин.
2. Еволюція суб'єкту (носія) суверенітету: державний, національний, народний. Сутність та конституційні основи народовладдя.
3. Місце держави в політичній системі суспільства.
4. Місце права в політичній системі суспільства.
5. Механізми репрезентації інтересів в політичній системі. Інститути прямої та представницької демократичної участі

Завдання для самостійної роботи

- зробіть аналіз сутності влади та структури владовідносин;
- порівняйте теорії походження держави та її функціонального значення в системах політико-правових відносин;
- проаналізуйте механізми репрезентації інтересів груп та їх інституціоналізації в політико-правових системах на прикладі аналізу процесу сучасної інституціоналізації лобізму.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- Влада та владовідносини (аналіз теорій Ж.-Ж. Руссо, К. Маркса, З. Фрейда).
- Поняття: суспільна, публічна, державна влада. Особливості співвідношення.
- Причини та умови виникнення держави та права. Держава в політичній системі суспільства.
- Право і політична система суспільства.
- Вчення про правову державу та громадянське суспільство.
- Поняття механізму держави: структура та принципи діяльності.
- Сучасні теорії кризи демократії (Дж. Ді Пальма, Л. Даймонд, А. Шедлер, Т. Амбросіо, К. Крауч та ін.).

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись з аналізу понять «влада», «владовідносини», «носії влади», «носії

суверенітету». Важливо також звернути увагу на історичну зміну в розумінні носія верховної влади та суверенітету (держава, нація, народ), а також підкреслити значення трансформації доктрини суверенітету для розвитку конституціоналізму.

Слід також звернути увагу на розведення понять «політична система», «держава», «державність», а також таких понять як «населення», «народ», «нація», «етнос», «субетнос». Слід також проаналізувати суть поняття «суверенітет», його первісне тлумачення як «державного» в значенні «приналежного короні» (Ж. Боден), далі як «національного» через твердження «методологічного націоналізму» в часи Вестфальської епохи та далі – простежити історію розвитку доктрини «народного суверенітету» (Ж.-Ж. Руссо).

Слід виходити з визнання, що влада є однією з фундаментальних засад політичного розвитку суспільства. Вона має правовий, економічний, духовно-ідеологічний характер, існує всюди, де наявні будь-які стійкі об'єднання людей (сім'я, плем'я, держава), тісно пов'язана з політичною сферою, є засобом здійснення і способом утвердження певної політики. Влада є необхідним регулятором життєдіяльності суспільства, забезпечує його розвиток, єдність, керованість, слугує важливим фактором організованості і впорядкованості соціуму. Згідно з «Етимологічним словником української мови» слово «влада» та похідні від нього «володар», «владний» тощо є запозиченим із польської мови «władza» або чеської «vlada» – влада, керівництво, уряд. У латинській мові для визначення поняття «влада» вживали такі слова, як «potestas», «auctoritas», «imperium». Слова «potestas», «auctoritas» мали вузький зміст і означали особливі здібності людини до здійснення керівництва, управління іншими людьми. Влада – завжди двостороння взаємодія суб'єкта і об'єкта. Влада ніколи не є відносинами лише однієї особи (або органа), якщо не мати на увазі владу людини над собою (але це вже психологічний, а не соціальний феномен). Влада означає відносини залежності між людьми: з одного боку, нав'язування волі когось іншого, з іншого – підкорення їй. Інакше — це владовідносини між суб'єктом і об'єктом. Сутністю влади є вольові відносини (керування

/панування/підкорення). Влада припускає верховенство, монопольне право суб'єкта приймати рішення («авторитетні рішення»), обов'язкові і значущі для об'єкта, і спроможність забезпечувати виконання прийнятих зобов'язань, тобто контролювати об'єкт.

Суспільство об'єктивно потребує влади. Вона протистоїть анархії, перешкоджає руйнівним діям, небезпечним для всього соціального організму. Авторитет, право, насильство – засоби, за допомогою яких влада має спроможність і можливість здійснювати свою волю, певним чином впливати на діяльність і поведінку людей. За своєю структурою соціальна влада поділяється на дві основні: політичну і неполітичну. Перша охоплює державну (законодавчу, виконавчу, судову), партійну, владу громадсько-політичних організацій і рухів. Друга – особисту, сімейну, владу громадських організацій, неформальних лідерів, об'єднань, груп. Феномен влади, функціонуючи в надскладній соціальній системі – людському суспільстві, має різні масштаби свого впливу. Можна виділити чотири рівні соціальної системи: мікрорівень, мезорівень, макрорівень і мегарівень. У демократичному суспільстві публічна влада включає три владні підсистеми: законодавчу, виконавчу і судову, які мають відмінні державні органи та структури, які виконують ці функції. Між ними існує механізм взаємодії, що пов'язаний з їх взаємними обмеженнями, які реалізуються шляхом стримувань та противаги. Публічна влада діє постійно в правовому режимі реалізації організаційно-розпорядчих функцій і повноважень, здійснюючи безпосередньо управління державою.

Існуюча багатоманітність форм реалізації публічної влади пов'язується з існуванням механізму держави, який складають державний механізм і суб'єкти публічної влади з особливим статусом. Суб'єктами публічної влади є органи публічної влади, що діють на трьох окремих рівнях: державному, регіональному та місцевому і складають систему органів публічної влад.

Система органів публічної влади становить собою сукупність органів влади народу, які мають різні форми здійснення цієї влади. Кожен орган публічної влади створений для реалізації заданих цілей і

програм, які забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів громадян, безпеку держави і суспільства.

В той же час, слід підкреслити, що демократична політична система – результат дії інститутів народовладдя (прямого та представницького). Слід звернути увагу на форми прямого та представницького народовладдя та проаналізувати демократичний режим, який орієнтований на захист прав кожного учасника політичної системи, а не на захист прав та інтересів більшості (це формує ситуацію узурпації влади більшістю в формі демократичної диктатури) і не на захист прав та інтересів меншості (це формує ситуацію узурпації влади будь-якою меншістю, наприклад, в формі олігархічної диктатури). Слід також звернути увагу на проблеми, пов'язані з демократичним правлінням (проблеми репрезентативності, маніпулятивності, імітативності) та проаналізувати теорії кризи демократії (Дж. Ді Пальма, Л. Даймонд, А. Шедлер, Т. Амбросіо, К. Крауч та ін.). Зверніть увагу, що постдемократія розглядається як наслідок глобалізації економіки, яка вивела питання економічного регулювання за межі національної політики, рівня, де демократія могла бути контрольованою. Постдемократія розглядається як результат занепаду соціальних ідентичностей класу та релігії, які формували основні партійні ідентичності демократії ХХ століття.

Слід акцентувати увагу на територіальній основі політичного представництва, розвитку представництва в умовах посилення локального, регіонального автономізму внаслідок реформ децентралізації національних територіально-політичних систем. Також важливо відмітити механізми позатериторіального представництва інтересів конкретних груп (наприклад, в діаспоральних системах). Слід проаналізувати феномен лобізму та його сучасну інституціоналізацію в розвинутих демократіях в якості «нетрадиційної форми представництва інтересів груп». Важливим є також аналіз діяльності організацій Ради Європи та ЄС щодо підтримки розвитку субнаціональних інститутів представництва з законодавчою прерогативою та наднаціонального представництва в складних політичних системах, подібних до ЄС.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

ТЕМА 4. ПРЕДСТАВНИЦЬКА ВЛАДА: ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Практичне заняття

1. Інститут парламентаризму в конституційному механізмі реалізації державної влади та втіленні принципу розподілу повноважень.
2. Формування парламенту: виборчі системи та забезпечення інклюзивності.
3. Критерії порівняльного аналізу парламентських інститутів.
4. Парламентське право, процедури, регламент, контроль, відповідальність.
5. Статус та відповідальність депутата: порівняльний аналіз на основі різних парламентських систем.
6. Місцеві органи представницької влади: порядок формування, особливості складу, повноваження (порівняльний аналіз систем місцевого представництва).

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте розвиток представницьких інститутів в історії розвитку політичних систем та конституціоналізму;
- на прикладі обраної для аналізу країни простежте процес формування парламентаризму (традиційність, виборча система, структура, інклюзивність, відкритість, функціональність, значення та активність в системі стримувань та противаги, відповідальність, стабільність);
- зробіть вибірку типів реалізації інституту «депутатської недоторканості». Проаналізуйте причини конституційних гарантій депутатської недоторканості та їх ліквідації. Визначте можливі наслідки усунення депутатської недоторканості для розвитку політичних систем.
- Оберіть дві країни на вибір з різних регіонів світу для порівняння реалізації народного представництва в різних системах місцевого

самоврядування (порядок формування та виборча система, особливості складу та гарантії включення, нормативно-правові основи стосовно «визнання» чи «надання» повноважень, впливовість в системі стримувань та противаги).

- Проаналізуйте роботу організацій CALRE та REGLG, Ради Європи та Комітету регіонів ЄС щодо сприяння розвитку регіональних інститутів представництва з законодавчою прерогативою.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- Історичні концепції парламентаризму.
- Можливості класифікації політичних систем за типом організації парламентської діяльності.
- Формування сучасних парламентів: системи парламентських виборів, практики забезпечення інклюзивності та репрезентативності.
- Структура та кількісний склад парламенту: чинники конструювання, функціональні завдання, значення для розвитку політичної системи.
- Вестмінстерська, американська (конгресійна), змішана парламентські моделі. Процес законотворення в цих моделях (порівняльний аналіз).
- Європейський парламент: особливості формування, представництва, функціонування та значення в політичній системі ЄС.
- Депутатський корпус в парламентах світу. Правовий статус народного депутата (країна на вибір або порівняння країн).
- Парламентський контроль. Судові (квазісудові) функції парламентів.
- Парламентська Асамблея ЄВРОНЕСТ.
- Сучасні реформи децентралізації та організації представництва в багаторівневих територіально-політичних системах. (Оберіть дві країни на вибір з різних регіонів світу для порівняння реалізації народного представництва в системах місцевого самоврядування (порядок формування та виборча система, склад та інклюзивність, нормативно-правові основи фіксації повноважень, впливовість в системі стримувань та противаги).

Методичні рекомендації

Вивчення здобувачами питань даної теми має розпочинатись з теоретичного визначення сутності інституту парламентаризму як представницького та законодавчого органу, інституційне значення якого в політичній системі є найбільшим, оскільки дієвість цього інституту та якість його репрезентативності постає індикатором розвитку демократичного правління як народного врядування. Парламент – це головний інститут конституційних систем, елемент системи стримувань та противаги в політичній системі, індикатор розвитку «інклюзивності», відкритості політичної системи, уособлює одну з трьох гілок державної влади, інститут репрезентації (представництва) різних груп населення: їх інтересів; інститут, метою якого є прийняття консолідованих узгоджуваних рішень; інститут медіації (посередництва) у вирішенні міжгрупових конфліктів; інститут зосередження соціально-політичного конфлікту (засіб «спрямування» енергії громадянського конфлікту у конвенційне русло); інститут законотворчого процесу (законодавчої влади; законодавчого узгодження; законодорадчий; ревізійний). Правовий статус парламенту зумовлений рядом факторів: особливостями історії політичних інститутів відповідної держави, її державного й суспільного ладу, проголошеними в основних законах принципами, існуючими партійними системами і соціально-економічними, і політичними умовами і т. ін. Значимим є аналіз історичного розвитку інститутів представництва (від родових рад, рад племен, рад племінних союзів, ейратингів, тінгів, альтингів, уінтагемотів до народних Еклесій, Апел, Алій, Герусій, Буле, Римських Коміцій, станово-представницьких органів до парламентів модерного типу з широким всенаціональним представництвом). Не менш значимим є аналіз розвитку концепцій парламентаризму. Критеріями класифікації парламентів є наступні:

1) за історією походження парламенту та ступенем збереження традиції (1.1. парламенти в політичних системах з традиційними основами організації представницьких систем; 1.2. парламенти в політичних системах з сучасними основами організації

представницьких систем (широке субнаціональне або наднаціональне представництво); 2) за способом формування парламенту (2.1. на виборчій основі (пропорційна, мажоритарна, змішана; прямі вибори, опосередковані (колегії виборців в США, Франція); 2.2. на основі призначення складу парламенту або його частини (2.3.1. монархом (Єгипет, Алжир, Оман, Саудівська Аравія; 2.3.2. генерал-губернатором; 2.3.3. урядами земель, штатів); 2.3. на основі наслідування (аристократичні верхні палати); 3) за рівнем «інклюзивності» (гарантій широкого представництва) (3.1. з низьким рівнем інклюзивності (низький рівень репрезентації населення, «погана вибірка»); 3.2. з високим рівнем інклюзивності (представництво всіх соціальних груп (включаючи квоти для жінок), верств населення, меншин); 4) за структурою парламенту (4.1. однопалатні (монокамеральні); 4.2. двопалатні (бікамеральні) (*з сильною – слабкою Верхньою Палатою); 4.3. багатопалатні (полікамеральні); 5) за обсягом їхньої компетенції (5.1. з обмеженою компетенцією або «абсолютно визначеною компетенцією»; 5.2. з абсолютно необмеженою компетенцією; 5.3. з «відотною компетенцією» або непостійною, рухливою компетенцією; 6) за типом правління (обсягом повноважень у гілок влади в системі розподілу влади); 6.1. парламент в парламентській формі правління; 6.2. парламент в президентській формі правління; 6.3. парламент в парламентсько-президентській формі правління; 6.4. парламент в президентсько-парламентській формі правління; 6.5. парламент при абсолютній монархії; 6.6. парламент при конституційній монархії; 7) за роллю яку грають в політичні системи (7.1. активні;

Важливим є також аналіз способів формування сучасних парламентів, а саме визначення виборчих систем, які визначаються сьогодні як найбільш ефективні для забезпечення широкої репрезентативності та інклюзивності. Не менш значимим є порівняльний аналіз структури та кількісного складу парламентів, визначення чинників конструювання структури, функціональних

завдань елементів структури, значення для розвитку політичної системи. Важливим є визначення специфіки двопалатних парламентів в унітарних державах, де парламент є і інститутом регіонального (територіального) представництва, і інститутом національного представництва. Слід звернути на проблему рівності палат в двопалатних парламентах у законодавчій сфері.

Аналіз парламентських моделей (вестмінстерська, американська (конгресійна), змішана) дозволить краще розуміти природу стосунків між гілками влади в різних політичних системах з різними інституційними традиціями, а також процес законотворчості в цих моделях. Зокрема, слід акцентувати увагу на процедурах: читання законопроектів: англійська («трьох читань») та французька («комісій (комітетів)») системи; застосування відносного або відкладального вето; долання вето; парламентського контролю; застосування судових (квазісудових) функцій парламентів: процедура імпічменту стосовно президентів або тимчасового усунення від влади монархів; застосування права парламентів (палат) висувати на розгляд судових органів звинувачення проти вищих посадових осіб; оголошення амністій; право палат парламентів вирішувати спори про правомірність депутатського мандату й законність виборів.

Слід зазначити на існуванні типології парламентаризму з огляду на його функції та способи взаємодії в системі стримувань та противаги: обмежений чи незавершений парламентаризм, парламентське правління, моністичний, дуалістичний парламентаризм, парламентський міністеріалізм і т. ін.

Інтерес представляє аналіз Європейського парламенту: історії розвитку, особливостей формування (застосування принципу «дегресивної» пропорційності), представництва, функціонування та значення в політичній системі ЄС. Не менш актуальним стане аналіз Меморандуму (2015 р.) про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським парламентом. Має привернути увагу факт існування та особливості діяльності Парламентської Асамблеї ЄВРОНЕСТ, як парламентського органу «Східного партнерства» між ЄС та його Східноєвропейськими партнерами.

Не менш значимим є питання стосовно депутатського корпусу в парламентах світу та регламентації його діяльності, так само як і визначення особливостей правового статусу депутата парламенту (країна на вибір або порівняння країн).

Інформативним буде порівняння статусу депутатів місцевих рад в системах місцевого самоврядування та депутатів парламенту в різних країнах. Різниця між депутатськими корпусами національних та субнаціональних систем буде проявлятися і при аналізі виборчих систем, які застосовуються при їх формуванні.

Система місцевого самоврядування містить органи представництва, які демонструють варіативність в питаннях організації територіального (рівні субнаціонального ділення) та позатериторіального («господарського» – наприклад, «водні ради» в Нідерландах; етно-лінгвістичного – наприклад, в Бельгії, провінціях Тренто та Больцано в Італії, тощо) представництва. Реалізація конституціоналізму сприяє розвитку територіально-політичних відносин на субнаціональному (регіональному, локальному) рівні. Реформи децентралізації забезпечують організацію представництва в багаторівневих територіально-політичних системах, за якими «визнають» статус політичного суб'єкта за умов виконання певного обсягу функцій та повноважень (наприклад, модель територіально-політичних відносин в Швеції).

ТЕМА 5. СУЧАСНІ МОДЕЛІ ІНСТИТУТУ ГОЛОВИ ДЕРЖАВИ **Практичне заняття**

1. Місце, роль та функції голови держави в системі влади. Конституціоналізм та його вплив на розвиток інституту голови держави.
2. Форми правління та інститут голови держави. Інститут монархії в сучасному світі. Інститут президента. Інститут «колективного президента» в політичних системах.
3. Порядок заміщення посади голови держави та припинення його повноважень. Відповідальність голови держави.

4. Порівняльний аналіз інституту голови держави в країнах світу.
5. Неформальні деструктивні політичні практики в системах функціонування вищого персоналізованого керівництва. Трайбалізм та неотрайбалізм. Непотизм та фаворитизм. Патримоніалізм та неопатримоніалізм. Клієнтелізм.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- проаналізуйте історичний розвиток, роль та функції голови держави в системі влади. Продумайте відповідь стосовно впливу конституціоналізму на розвиток інституту голови держави.
- зробіть порівняльний аналіз реалізації інституту президентства в світі (на прикладі декількох держав, бажано: Швейцарії, Боснії та Герцеговини, Лівану, Малайзії, Ірану, Німеччини, США, України).
- зробіть порівняльний аналіз реалізації інституту монархії в світі (на прикладі декількох держав, бажано: Саудівська Аравія, Кувейт, Японія, Швеція, Норвегія, Нідерланди, Велика Британія).

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Політичні режими: зв'язок з інститутом голови держави. Історичні витоки режиму «диктатури» («*Dictator rei gerundae causa*»).
- Цезаризм, цезарепапізм, конституційна диктатура, екстраконституційна влада, кризове управління: режими та лідерство.
- Теорії режимів та політичне лідерство в працях Джованні Сарторі, Джованні Джентіле, Хуана Лінца, Данкварта Растоу, Роберта Даля, Річарда Норлінга та Мері Фрейз Вільямс, Сьюзен Кауфманн (на вибір або порівняння).
- Автократичне правління та сучасні політичні системи Бразилії, Болівії, Угорщини, Індії, Польщі, Туреччини, Беніну і Сербії, Маврикію і Таїланду (вибір країни або порівняльний аналіз за вибором).
- Ознаки автократичного зсуву за критеріями Інституту V-Dem (*Varieties of Democracy*) при Університеті Гетеборга.
- Концепція «імперського президентства» Артура Шлезінгера.

- Інститут президентства в республіках Центральної Азії.
- Інститут президентства в парламентських республіках.
- Виборні монархії сучасності.
- Сучасні монархії: роль, функції голів правлячих династій в політичних системах (порівняльний аналіз за вибором).
- Конституційне регулювання системи вищих органів державної влади та управління в арабських монархіях.
- Конституційне регулювання системи вищих органів державної влади та управління в арабських республіках.
- Інститут голови держави в країнах «соціалістичного експерименту» в Азії та Латинській Америці.
- Колективні моделі інституту голови держави: вертикальна діархія (Р. Іран) та колегія (Федеральна Рада в Швейцарії).
- Перспективи і можливості трансформації інституту глави держави в Україні в умовах зміни форми та системи правління.

Методичні рекомендації

При вивченні цієї теми слід звернути увагу, що саме інститут «голови держави» є одним з інститутів символічного означення державної та системно-політичної цілісності. Слід звернути увагу та існуванні різних тлумачень коректності поняття «голови держави» як родового відносно понять «президент» та «монарх». Наприклад, такої домінуючої в конституційному праві позиції дотримуються вчені: В. Кайнов, С. Паречина, Д. Тесленко, Ю. Тодика, В. Шатіло, В. Яворський та ін, але деякі автори (наприклад, В. Сухонос) висловлюють критику стосовно цього, вказуючи, що поняття «держава» є вужчим за поняття «політична система», і тому символічним лідером всієї системи має бути «національний лідер», а не суто «голова держави».

Американська дослідниця Б. Келерман зазначила, що «у політичному житті існує певний ступінь символізму... Зазначені символи можуть бути як офіційними, так і неофіційними. До офіційних символів можна віднести герб, гімн, прапор, девіз тощо. Неофіційними символами є назва держави та державний лідер. В

останньому випадку розуміється король, президент, прем'єр-міністр, генеральний секретар, аятола тощо. У державному апараті управління такий лідер займає посаду глави держави, голови уряду, спікера парламенту тощо. Головне призначення державного лідера – очолювати державний механізм.

Категорія «національний лідер» є нащадком категорії «суверен усього народу». У феодальну епоху сувереном усього народу, його керманічем був монарх. Влада феодальних монархів мала сакральний характер – вважалася такою, що походить від Бога. В епоху Просвітництва місце суверенітету монарха зайняв суверенітет «нації» – станів, які отримали представництво в парламентах з метою відстоювання інтересів заможних груп населення, обмеження абсолютної влади монарха. Лише в ХХ ст., з розповсюдженням інституту виборності для обрання «національного лідера» (представника народу, представника держави на міжнародній арені) інститут глави держави почав сприйматися більш інструментально – в значенні «арбітр» між трьома гілками влади, верховним носієм якої є народ.

Слід звернути увагу, що жодна конституція світу не передбачає такої посади як «монарх», проте в більшості конституцій світу існує посада «президента». Якщо поняття «монарх» є лише теоретичним конструктом, оскільки його конституційним втіленням є відповідний титул: король (Велика Британія, Іспанія), емір (Кувейт, Катар), князь (Ліхтенштейн, Монако), султан (Оман, Бруней), імператор (Ефіопія до 1975 р., сучасна Японія), то поняття «президент» є, одночасно, і теоретичним конструктом, і конституційним інститутом.

Форми правління в політичній системі тісно пов'язані з інститутом глави держави (як правило, одноосібного). В той же час слід звернути увагу на існування нетипових форм реалізації цього інституту: 1) інституту «колективного президентства» (Боснія і Герцеговина, Швейцарія); 2) інституту «виборного монарха» (в «гібридних монархіях» – Малайзії, ОАЕ, Ватикані); 3) інститут «глави держави» за релігійно-демографічною квотою (в Лівані).

Порядок заміщення посади голови держави (виборність народом, виборність колегією виборщиків чи виборність парламентом) та припинення його повноважень (усунення з посади імпічментом, усунення з поста за терміном закінчення легіслатури; усунення з посади народним референдумом) визначають інституційну «впливовість» інституту голови держави.

Важливу роль відіграє функціональна складова інституту голови держави в системі інституціональних відносин через реалізацію інструментів «стримувань та противаги» (розпуск парламенту, відкладальне вето, призначення керівників уряду, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, контрасигнатури, законодавчої ініціативи тощо), а також в політичній системі через реалізацію зовнішньополітичних функцій (представництво на міжнародній арені національних інтересів), внутрішньополітичних функцій (консолідація населення навколо народної ідеї єдності). Обсяг функцій та повноважень визначають тип форми правління (наприклад, різновиди республіканського правління). Інтерес представляє аналіз історичного досвіду існування нетипової форми правління – «арабської лівійської ісламської джамахірії» за часів лідерства («лідер революції 1 вересня») М. Каддафі.

Очевидно, що тип «національного лідерства» визначає специфіку політико-правових відносин та стиль управління (це досліджено в працях М. Вебера, Р. Міхельсона, В. Парето, Г. Моска та ін.). Неформальні деструктивні політичні практики в системах функціонування вищого персоналізованого керівництва обумовлюють архаїзацію політичних відносин в системі (трайбалізм, непотизм, фаворитизм, патримоніалізм, неопатримоніалізм, клієнтелізм).

З інститутом голови держави пов'язується також тип політичного режиму. Теорії режимів: режими «необмеженої влади (*legibus solutus*), абсолютизму та деспотизму (XVIII ст.); «тоталітаризму, авторитаризму, диктатури, деспотизму та абсолютизму (Джованні Сарторі); лібералізму та правової держави (*Rechtstaat*) (кінець XIX - початок XX ст.); «етичної» та «тоталітарної» держави (Джованні Джентіле); опозиційні режими «полікратії – монократії», «демократії

– автократії» (Хуан Лінц); «демократії» (Данкварт Растоу); «поліархії» (Роберт Даль), «конкурентні режими» (Роберт Даль, Річард Норлінг та Мері Фрейз Вільямс); військово-бюрократичні авторитарні режими та режим «програмного консенсусу» (Сьюзен Кауфманн). До деструктивних політичних практик, які пов'язані із узурпацією влади головою держави, відносять: 1) диктатуру як «*Dictator rei gerundae causa*», тобто «надзвичайне правління» (в Стародавньому Римі передбачене конституцією на обмежений термін у разі екстреної ситуації та обмеженого 6 місяцями без права продовження або виконанням конкретного завдання); 2) «цезаризм»; 3) «цезарепапізм»; 4) «конституційну диктатуру» в умовах надзвичайного стану та за рішенням легітимного конституційного органу). Випадки екстреної узурпації досліджені як «екстраконституційна влада» або «кризове управління» (Дж. Сарторі). Головні виміри у визначенні авторитарних режимів – ступінь або вид обмеження політичного плюралізму, а також ступінь, в якому режим ґрунтується на політичній апатії та демобілізації або обмеженій та контрольованій мобілізації населення (Х. Лінц). Розмежування авторитарного та тоталітарного правління може базуватися на схемі К. Фрідріха та З. Бжезінського, які визначили 6 рис тоталітаризму, що відрізняють його від автократій і від гетерократій: 1) тоталітарна ідеологія; 2) єдина партія, прихильна до цієї ідеології, на чолі якої стоїть одна людина, диктатор; 3) розгалужена секретна поліція і три типи монополії, або, точніше, монопольного контролю, а саме: а) над масовими комунікаціями, б) над бойовою зброєю та в) над усіма організаціями, у тому числі економічними, що включає всю планову економіку.

Гідним уваги є підхід Інституту V-Dem при Університеті Гетеборга (The V-Dem (Varieties of Democracy) Institute at University of Gothenburg) щодо визначення ознак сучасного автократичного правління в політичних системах Бразилії, Болівії, Угорщини, Індії, Польщі, Туреччини, Беніну і Сербії, Маврикію і Таїланду, при виділенні виборних (Electoral Autocracy) та закритих (Closed Autocracy) автократій.

ТЕМА 6. УРЯДУВАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ. УРЯД: КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС

Практичне заняття

1. Історичні основи формування інституту виконавчої влади.
2. Виконавча гілка влади: значення в системі урядування, функції, склад, взаємодія з іншими гілками влади. Уряд в системі органів державної влади.
3. Вплив форми правління та систему урядування. Типи урядів. Порядок формування та структура уряду.
4. Уряди та їх територіальні представництва.
5. Відповідальність уряду та урядовців. Урядові нормативно-правові акти.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- проаналізуйте історичний розвиток, формування, роль та функції урядових структур. Здійсніть порівняльний аналіз в діахронії – урядових структур Японії (до революції Мейдзі та після), в синхронії – урядових структур сучасних Великої Британії та Німеччини, в асинхронії – урядових структур України та країни та вибір;
- проаналізуйте співвідношення форми правління з формою урядування. Здійсніть кроскультурний аналіз урядових структур таких країн як Саудівська Аравія, Есватіні, Іран, Ліван, Швейцарія, Угорщина, Бразилія, Нікарагуа, КНР.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Виконавча гілка влади в системі стримувань та противаги: конституційне регулювання та політичні практики.
- Форми та способи формування уряду.
- Голова уряду, статус та його політична роль. Особливості формування та статусу урядів в Німеччині, Франції, Швейцарії, США, Великій Британії та ін.
- Виконавчі структури супранаціональних політичних систем: аналіз на прикладі політичної системи ЄС.

- Конституційне регулювання системи вищих органів державної виконавчої влади та управління в арабських (на вибір: монархіях / республіках).
- Виконавча влада в країнах «соціалістичного експерименту».
- Виконавча влада в країнах федеративного типу.

Методичні рекомендації

Пристаючи до вивчення даної теми, слід визначити особливості конституційно-правового статусу уряду в політичній системі. Сутність конституційно-правового статусу уряду в політичній системі встановлюють через характеристику його елементів: 1) правосуб'єктність уряду, яка проявляється в його юридичній легітимації. На відміну від інших державних інституцій, легітимація уряду здійснюється виключно на рівні Конституції як основного закону; 2) принципи його діяльності; 3) компетенція, склад і статус окремих членів уряду; 4) відповідальність уряду за свою діяльність. Якщо правосуб'єктність визначає «загальні межі» правового положення уряду як владного суб'єкта, то принципи діяльності визначають характер та спрямованість дій цього органу. Для вирішення питання компетенції державного органу слід визначити її поняття та структуру. У літературі існує багато точок зору щодо визначення даного питання. Вчені наголошують на тому, що залежно від кількості елементів, що входять до структури компетенції, існує декілька підходів до її тлумачення: «класичний» (компетенція розглядається як сукупність повноважень і предметів відання), «розширювальний» (до змісту компетенції включаються завдання, функції, форми, методи діяльності тощо) і «обмежувальний» (зміст компетенції зводиться до предмета відання). Ці позиції різноманітні, і вчені не дійшли єдиного висновку стосовно поняття компетенції.

Компетенцію уряду становить сукупність визначених конституцією та поточним законодавством повноважень, якими він наділяється для здійснення діяльності у сфері виконавчої влади. При цьому формулюванню більш чіткого поняття змісту компетенції уряду допомагає встановлення предметів його відання. Особливим чином на статус уряду впливає те, якими повноваженнями наділені його окремі

члени та особливо голова уряду — Прем'єр-міністр. У даному випадку йдеться про особливість правової природи уряду як колегіального органу влади. Якщо за аналогією розглядати парламент, можна виокремити як спільні риси, так і особливості. Насамперед, це стосується прийняття в обох випадках рішень на колегіальних засадах. Однак у будь-якому разі всі члени парламенту є рівними у своїх правах та можливостях, тоді як всередині уряду такої рівності не спостерігається. Більш того, як правило, всю повноту відповідальності за діяльність уряду несе його голова – Прем'єр-міністр, який і визначає тактику урядової діяльності, тобто керує його поточною діяльністю. У зв'язку з цим відставка прем'єра означає, за загальним правилом, відставку всього уряду. Окрім цього, якщо статус парламентарів має, по суті, цілісний характер, то статус членів уряду – подвійну природу, оскільки поряд із статусом членів колегіального органу виконавчої влади – уряду вони, як правило, є ще керівниками самостійних центральних органів виконавчої влади – міністерств, департаментів, відомств. При цьому розділити два ці аспекти складно, оскільки, з одного боку, втілення урядових рішень у життя є обов'язком члена уряду як керівника того чи іншого відомства, а з іншого – наявність можливості участі в розробці та прийнятті рішень уряду є необхідною умовою виконання обов'язків міністра по управлінню певною сферою державної діяльності. Таким чином, статус членів уряду пов'язаний зі статусом самого уряду. Наявним є взаємний вплив статусу уряду на статус його членів і навпаки.

Відповідальність уряду корелює з його конституційно-правовим статусом, визначає характер взаємовідносин уряду з вищими органами державної влади. У конституціях ряду країн можемо зустріти розділи, присвячені взаємовідносинам уряду і парламенту. Переважна більшість питань, які врегульовуються нормами таких розділів, стосується конституційно-правової відповідальності уряду. Наприклад, Конституція Греції містить статті, які визначають: процедуру отримання довіри уряду (ст. 84); принцип колективної відповідальності членів уряду (ст. 85); процедуру винесення

парламентом обвинувачення проти окремих членів уряду (ст. 86). Причому відповідальність проявляється не лише у відставці уряду, але і у його поточному звітуванні перед парламентом. Так, у розділі IV Конституції Румунії, що має назву «Відносини Парламенту з Урядом», врегульовуються питання про інформування Парламенту Урядом, процедура депутатських запитів та інтерпеляцій, а також процедура прийняття резолюції недовіри.

Водночас до елементів статусу уряду не відносять такий елемент, як гарантії діяльності уряду, оскільки саме на уряд покладається відповідальність за поточний стан справ у державі, а тому заради уникнення гострих політичних криз у державі глава держави (або парламент) наділяється, як правило, правом відправляти уряд у відставку. Повноваження уряду можуть бути припинені в будь-який момент. Відтак, гарантії діяльності уряду мають переважною мірою організаційно-правовий та матеріально-технічний характер і не впливають на стабільність функціонування цього органу. Більш того, наявність інституту вотуму довіри свідчить про те, що уряду доводиться вдаватися до активних дій, ризикуючи становищем, щоб забезпечити рівень стабільності у своїй діяльності.

Значимими для дослідження інституту виконавчої влади та особливостей діяльності урядів є визначення історичних особливостей формування інституту виконавчої влади та вищого органу виконавчої влади – уряду – в країнах світу (Кабінет, Кабінет міністрів, Державна рада, федеральний уряд тощо). У деяких країнах (Бразилія, Мексика, США та ін.) виділений колегіальний орган у формі уряду відсутній, а міністри (керівники органів державного управління), кожен окремо, підпорядковані президенту (керівнику країни). Уряд зазвичай складається з членів уряду (міністрів) і очолюється главою держави (королем, президентом) або прем'єр-міністром (головою уряду, канцлером, головою ради або кабінету міністрів). Як правило, під керівництвом уряду знаходяться державний апарат та контроль за виконавчо-розпорядчою діяльністю в країні, збройні сили, фінанси держави, закордонні справи. Інтерес представляє порядок формування (парламентський – через встановлення урядової інвеститури та

позапарламентський) та структура уряду (однопартійний, позапартійний, багатопартійний (коаліційний)).

Коаліційний уряд – це уряд багатопартійної парламентської системи. Створюється для отримання абсолютної більшості у парламенті. Коаліції можуть створюватися у період надзвичайних обставин для більшої координації управління. Коаліційний уряд може включати всі партії, представлені в парламенті (уряд національної єдності) або найбільші політичні сили (велика коаліція). Коаліції більш поширені у країнах із пропорційною системою голосування, що дає більше місць у парламенті дрібним партіям, ніж мажоритарна. Коаліційні кабінети найбільш поширені у країнах Скандинавії та Бенілюксу, Німеччини, Ізраїлі, Італії. Крім того, Федеральна рада Швейцарії складається із представників основних політичних сил.

Окрім коаліційного виокремлюють також особливості: 1) «уряду меншини» (термін позначає уряд, утворений представниками партій, які не мають абсолютної більшості місць у парламенті); 2) «уряду більшості» (термін означає, що при багатопартійній парламентській системі уряд утворений однією політичною партією, яка має абсолютну більшість у парламенті); 3) уряд національної єдності (за багатопартійної парламентської системи управління коаліційний уряд, сформований за участю більшості політичних партій. Найчастіше утворюються в кризові періоди (під час воєн, економічних проблем або запобігання розколу країни); 4) уряд у вигнанні («урядоподібна» політична група, яка проголошує себе легітимним урядом країни, але через різні причини не має реальної влади) ; 5) тіньовий уряд (команда кандидатів у міністри, сформована опозиційною партією в очікуванні приходу до влади. Існують чотири моделі формування парламентської опозиції (Вестмінстерська, Континентальна або Німецька, Французька, Скандинавська) та форми взаємодії з урядом.

Для поглиблення знань по темі рекомендовано розглянути приклади територіального представництва органів виконавчої влади та центральних урядів на місцях.

ТЕМА 7. СУДОВА ВЛАДА. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Практичне заняття

1. Верховенство права та конституціоналізм. Зміст «права на судовий захист» та його вплив на формування судових та розвиток політичних систем.
2. Судові системи: виникнення, типологія, ознаки, принципи та стандарти побудови.
3. Особливості розвитку судових систем в країнах Європи: організація, моніторинг судових процесів, ефективності правосуддя.
4. Моделі правосуддя міждержавних інтеграційних об'єднань. Юридична сила рішень міжнародних судових інститутів та їх значення для правової системи окремих країн.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте сутність понять «верховенство права», «право на судовий захист» для розвитку політичних систем;
- проаналізуйте історичний розвиток та особливості формування судових систем держав континентальної (романо-германської) системи права. Загальні риси континентальної моделі судової системи;

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Порівняльний аналіз організаційної структури судоустрою 2-х держав на вибір із числа різних регіонів світу.
- Європейський суд з прав людини: структура, компетенція, порядок звернення та прийняття рішень.
- Поняття та види органів недержавної юстиції, її призначення та місце в правовій системі країни.
- Ефективність правосуддя. Моніторинг судових процесів в Європі.

Методичні рекомендації

Вивчення цієї теми передбачає визначення сутності принципів «верховенства права» та «конституціоналізму»; встановлення значення судової влади в системі народовладдя та правосуддя.

Потребує розкриття поняття «право на судовий захист» та його вплив на формування судових систем.

Для типологізації існуючих правових систем наука пропонує різні схеми. Визнання здобула така: 1) Правові системи, основою яких є канонічне право, зокрема, системи мусульманського, юдейського, індуського права; 2) Традиціоналістські правові системи. Вони спираються на народні звичаї та традиції. Притаманні східним країнам – Китаю, Таїланду, В'єтнаму, Японії та державам Центральної Африки; 3) Ідеологізовані правові системи. Їх відрізняє наявність додаткових ідеологічних установок та вимог, що додаються до правових механізмів та інструментів. Характерні для колишніх соціалістичних країн; 4) Європейська континентальна чи романо-німецька правова система; 5) Англосаксонська (англо-американська) правова система або система загального права. Континентальну сім'ю права відрізняє особливе ставлення до закону. Він постає у вигляді якогось абстрактного зразка поведінки, що служить для судді єдиним критерієм оцінки поведінки конкретного індивіда. Інший підхід демонструє англо-американська модель. Тут суддя дає оцінку дій підсудного, аналізуючи їхню відповідність вимогам законів та інших нормативних актів, та виносить рішення, керуючись власним знанням законів та уявленням про право. Судове рішення, будучи затвердженим, стає обов'язковим при розгляді згодом аналогічних справ. Тим самим створюється прецедент, який має силу закону. Інша відмінність європейської континентальної системи від англосаксонської полягає у порядку судочинства. Європейська спирається на тривалий час досудового розслідування, на вході якого збирається маса доказів, і залучає суддю до попереднього вивчення матеріалів справи. Для подібної практики, властивої колишній радянській правовій системі, характерні жорсткі запобіжні заходи: затримання та арешт підозрюваних, їх тривале перебування у слідчих ізоляторах, протягом яких розкривається не менше 70 % злочинів, оскільки ці заходи використовуються з метою тиску на підсудного. Навпаки, у системі англо-американського права суддя переважно виконує функції арбітра, спостерігаючи за змаганням сторін, адвокати

яких самостійно представляють факти суду. Саме адвокати стають найбільш помітними фігурами під час підготовки до судового розгляду та в його ході. Вони пред'являють до суду зібрані докази, визначають склад свідків, знайомляться зі свідками протилежної сторони, допитують свідків. У цивільних справах адвокати вправі проводити власні досудові розслідування. Завдяки їх зусиллям досудова стадія зазвичай закінчується примиренням сторін (приблизно у 90 % випадків). Якщо ж вона таки переростає в судовий розгляд, суддя виносить рішення після вивчення всіх матеріалів справи, поданих сторонами.

За всіх відмінностей континентальної та англо-американської сімей права останні десятиліття з-поміж них спостерігається зближення. У США прецедентне право хоч і продовжує залишатися основою юриспруденції, але все ширше застосовуються рішення федеральних законодавчих органів та законодавчих органів штатів (статутне право). У зв'язку з навантаженням, що різко збільшилося, на суди першої інстанції (у 60–80-ті рр. ХХ ст. кількість справ, що надійшли туди, зросла втричі) американські судді змушені активніше позначати свою роль, у тому числі й на ранній стадії судочинства, контролюючи справи та заохочуючи досудове вирішення спорів, у тому числі так звані угоди з правосуддям.

Водночас позначилася тенденція до індивідуалізації механізмів правового регулювання кожної держави, оскільки право країни не проста сукупність норм, а складна система. У більшості країн конституційні положення, що регулюють організацію судової влади, є лаконічними. У них не деталізується структура загальної судової системи, як, наприклад, у конституції Франції, яка не має статей про найвищі судові інстанції – Касаційний суд та Державну раду (для системи адміністративної юстиції). Цей лаконізм не випадковий. Він залишає свободу дій під час реформування судової системи. Конституційні закони, що визначають ієрархічну структуру судової системи, дуже консервативні. Так, федеральна судова система США в основному не зазнала істотних змін від часів ухвалення в 1789 р. Закону про судовий устрій. Понад 100 років (аж до 70-х років ХХ ст.)

не змінювалася судова система Великобританії. При відновленні демократичних принципів правосуддя у ФРН після закінчення Другої світової війни знову вступив у силу Закон про судоустрій 1877 р. У Франції майже 150 років діяв Закон про судову організацію й управління юстицією, прийнятий ще при Наполеоні Бонапарті в 1810 році. У більшості названих та в низці інших країн після реформування основ судоустрою у другій половині ХХ ст. складалася, як правило, 3-ступінчаста структура: 1) суди першої ланки значно диференційовані залежно від ступеня складності та категорії справ; 2) другу сходинку займають апеляційні суди, які поєднують свою основну функцію – розгляд скарг на рішення судів першої інстанції з організаційною та контрольною діяльністю. У багатьох країнах судово-територіальний поділ не збігається з адміністративно-територіальним: у Франції на 90 департаментів припадає 20 апеляційних судів, що опосередковано підкреслює їх значення; 3) на третій сходинці ієрархії розташовуються Верховні суди, що мають статус вищого суду, який закріплений у конституціях. Деякі верховні суди наділені і правом конституційного контролю, наприклад у США, країнах Скандинавії, тоді як Касаційні суди Італії та Франції, Верховний Суд Іспанії, Федеральна судова палата ФРН такого права не мають. На Верховні суди крім основних покладено організаційні та контрольні функції.

Крім судів загальної юрисдикції в країнах у рамках єдиної судової системи діє і мережа спеціалізованих судів. До них відносяться конституційні, сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх), податкові, екологічні та деякі інші суди, що дозволяють провадити більш ретельне правове дослідження конкретних справ із залученням різних спеціалістів. Особливе за значимістю місце займають конституційні суди.

Помітне місце у судочинстві західних країн належить адміністративній юстиції, що примикає до загальної судової системи. Її призначення – вирішення спорів, що виникають між громадянами (або об'єднаннями громадян) та органами державного управління. Оскільки є тенденція до розростання бюрократичного апарату та посилення його владних повноважень, то діяльність адміністративної

юстиції набуває більшого значення. Відомі 2 моделі адміністративної юстиції: 1) континентальна; 2) англо-американська.

Організація судової системи залежить від типу державного устрою. Світовий досвід показує, що єдиних стандартів немає. Все визначається рівнем самостійності суб'єктів федерацій, розподілом компетенції між ними та центром, співвідношенням федерального права та правових норм суб'єктів федерації. У США владні повноваження між центром та штатами поділені на користь останніх. Основний корпус законів, відповідно до X поправки до Конституції США приймається штатами. В них створені і власні судові системи. Через суди штатів проходить більшість справ, які не віднесені до компетенції федеральних судів. Втім двоїстість – характерна риса американської судової системи – виявляється в тому, що залишає за кожним громадянином право вибору між судом штату та федеральним судом, куди він може звернутися у випадку необхідності. Інакше, на засадах централізації, побудовано судову систему ФРН. Проміжне положення між дуалістичною американською та централізованою німецькою формами судоустрою займає судова система Канади.

Для поглиблення знань з цієї теми рекомендовано проаналізувати особливості судової системи в системі ісламської традиції правосуддя. Вплив ісламської школи права на становлення моделі судової системи. Загальні риси та типологічні особливості організації судоустрою та судочинства в країнах ісламського права. Основні тенденції сучасної трансформації судових систем у країнах ісламського права. Бажаним є аналіз судової системи України в контексті визначення ефективності правосуддя, який визначається запровадженою системою моніторингу судових процесів в Європі. Рекомендовано також проаналізувати значення міжнародних судових інститутів для правових систем окремих країн, наприклад, Європейського суду з прав людини; Міжнародного суду ООН у Гаазі; Міжнародного кримінального суду (Гаазького трибуналу). Бажаним є визначення значення недержавної юстиції: поняття та видів органів недержавної юстиції (наприклад, третейські суди, релігійні суди, суди, що функціонують на засадах звичаєвого права), її призначення та місця в правовій системі країни;

визначення т.зв. «квазісудових» установ; інститутів медіації та апробації; зміст «відновлювального правосуддя».

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 3

ТЕМА 8. МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ VS МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ. КОНСТИТУЦІЙНІ СТАНДАРТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Практичне заняття

1. Складні територіально-політичні системи. Багаторівневе управління та багаторівневе врядування. Місцеве самоврядування та локальне управління.
2. Історичні та сучасні моделі реалізації «муніципального» права. Конституційні моделі врегулювання муніципального права.
3. Контроль центральної влади над діяльністю органів місцевого самоврядування.
4. Громадська участь в реалізації публічної влади та управління на місцях.

Завдання для самостійної роботи

- проаналізуйте сутність та співвідношення понять: регіоналізм, парохіалізм, локалізм, автономізм, націоналізм, централізм, холізм, децентралізм;
- проаналізуйте сутність поняття «методологічний націоналізм» та його вплив на розвиток аналізу політичних систем;
- проаналізуйте сутність понять «місцеве управління», «місцеве самоврядування» та їх відносини в процесі забезпечення функціонування територіально-політичних систем;
- проаналізуйте сутність та співвідношення понять «багаторівневе управління» та «поліцентричне врядування». Продумайте відповідь на питання стосовно впливу реформ децентралізації на моделі територіально-політичних відносин в складних територіально-політичних системах, подібних ЄС.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Територіальна політика в державах Європи: стандарти та тенденції розвитку.
- Реформи децентралізації в комплексі «4D»: глобальна стратегія ООН щодо сталого розвитку на основі «місця».

- «Місце» та «простір» в процесах самоорганізації політичної системи.
- Єврозони, єврорайони, кондомініуми: особливості регламентації діяльності транснаціональних та транскордонних систем.

Методичні рекомендації

Просторова революція в Європі, розпочата в ХХ ст. як процес інституціалізації європейської єдності на тлі трансформації політичних зв'язків в постколоніальних системах, наприкінці ХХ ст. набула імпульсів у результаті руйнації бінарної конструкції світового політичного порядку та ліквідації межі поширення простору ЄС. Територіально-політична система ЄС стала моделлю реалізації стратегії просторового розвитку в умовах детериторіалізації політичного процесу, де концепт «територіальних володінь» трансформовано на «просторовий розвиток», а регіон став модульною одиницею деієрархізації та децентралізації територіально-політичних систем. Теоретичне осмислення завдань стабілізації територіально-політичних систем зумовило в 60-х рр. ХХ ст. відмову від «методологічного націоналізму» та обґрунтування процесів конструювання політичних просторів в умовах глокалізації та виходу на арену нових акторів, що конкурують із державою. Процес конструювання політичного простору відбувається через зміну територіальної та політичної структури системи, зміну правової та договірної основи відносин між стратегічними територіями, впровадження механізмів підтримки, стабілізації та розвитку децентралізованих утворень. Реформа децентралізації та оптимізації політико-адміністративного устрою в державах ЄС обумовила розвиток регіональної та локальної автономії, забезпечила утворення модульних одиниць інтеграції, вплинула на встановлення багаторівневих відносин в національних та наднаціональних системах, впровадила механізми вертикального та горизонтального співробітництва. Оформився комплекс інструментів, спрямований на формування таких якостей політичної системи як: гнучкість, мобільність, поліфункціональність, здатність до ремодуляції просторових компонентів. Відбулась інструменталізація систем:

управління як багаторівневого управління; реалізації влади як багаторівневої системи самоврядування; політичної участі як основи процедурної демократії транснаціональної системи; громадянства як системи «ефективного громадянства». Епоха Постмодерну нівелює територіальний простір як умову політичної взаємодії, передбачає здатність суб'єкта до конструюючої дії та ефективно громадянство як мобільну систему політичної участі. Утворення інформаційного простору та технологій е-демократії посилюють розмежування територіальних та політичних процесів. Національний простір втрачає однозначний територіальний вимір і стає результатом політичного менеджменту. Стратегічні документи ЄС та Ради Європи, рекомендації суспільно-політичних структур, орієнтовані на програму ООН «Порядок денний на 2030», що визначає 167 цілей розвитку регіонів на основі локалізації, анонсують реформи, пов'язані з посиленням можливостей регіонів в контексті політики територіальної згуртованості. Наслідком є переосмислення організації територіально-політичних процесів. Дослідження територіально-політичних систем, що впроваджують стандарти ЄС, розширюють предметне коло питань: еволюцію та співвідношення базових категорій аналізу – місце, територія, простір; концептуалізацію категорій аналізу політичного процесу – політичний простір, територіально-політична система, багаторівневі відносини, територіальна політика. Значимість аналізу розвитку територіально-політичних утворень в умовах децентралізації обумовлена практиками їх адаптації до стандартів політики ЄС. Важливим є співвідношення політики держав ЄС та ЄС, як консолідованого утворення, щодо особливих територій в контексті дії порогів включення до складу систем та охоплення політичним національним та наднаціональним простором. Актуальним є дослідження національних територіальних політик в умовах накладання модерних процесів національного розвитку та постмодерних процесів децентралізації, яку демонструють країни Східної Європи, що увійшли до складу ЄС, та Україна. Це обумовлює зосередження уваги на національних моделях політики децентралізації та аналізі тенденцій розвитку ЄС.

Цілі економічного вирівнювання, функціональної диференціації територій інноваційного розвитку обумовили підтримку ідеї «Європи регіонів» і «Європи різних швидкостей», як простору впровадження багаторівневої політики ЄС з боку нових акторів. Мережа організацій, які діють під парасольками Ради Європи та ЄС, забезпечують деліберативну основу прийняття та впровадження політико-правових рішень ЄС та Ради Європи у сфері територіальної політики та просторового розвитку: від Меморандуму «Регіональна політика Співтовариства» (1969) до «Стратегічного плану розвитку на 2021 – 2027 рр. з розвитку політики територіальної згуртованості» (2021). Стратегія ЄС з підвищення конкурентоздатності регіонів обумовила розвиток їх суб'єктності. Обґрунтування регіону як модульної одиниці просторової взаємодії в контексті реалізації стратегії просторового планування, долання моделі суверенної держави для вирішення проблем розвитку Європи представлено в програмах А. Спінеллі, Е. Россі, Р. Шумана, Ж. Монне, що є основою конструювання мережевих систем та поліморфних територіальних одиниць, де регіон демонструє якості обох як гетеротопія. Реалізація політики територіального згуртування в ЄС обумовила формування територіальних та територіально-політичних структур, які функціонують в межах європейського простору поряд з державами.

Децентралізація в державах ЄС постає втіленням ідеї регіоналізму, яку представлено основою демократизації етатизованих політичних систем. Завдання деієрархізації, деетатизації територіально-політичних систем та детериторіалізації політичного процесу обумовили впровадження децентралізації. Інструментами реалізації децентралізації є деконцентрація, дерегуляція, деволюція, делегування, або комплекс «4D». Особливості реалізації цього комплексу в різних обсягах демонструють варіативність реформ, які так чи інакше провокують розділення суверенітетів, практики багаторівневого управління, гібридизацію в моделях місцевого самоврядування, які традиційно визначаються як історичний результат впливу правових сімей, теорій муніципального права, теорій суверенітету. Впровадження стандартів децентралізації має

національну специфіку в державах з різними традиціями центр-периферійних відносин, що проявляються в моделях організації ТПС: централізований та асиметричний федералізм, квазіфедералізм або фуеролістичний регіоналізм; деволюційна, полуфедеральна, нефедеральна автономія; «федерасі» або федеративна автономія. Різноманітність моделей в ЄС демонструють симетрії та асиметрії в нормативно-правовому закріпленні статусів та повноважень регіонів держав, а також в конституційних визначеннях складу територіально-політичних систем держав. Унітарні держави можуть мати більший рівень децентралізації, ніж федеральні.

При аналізі складних політичних систем, структурні одиниці яких набувають політичного значення внаслідок деволюції, вдалим є використання поняття територіально-політичної системи (ТПС). Запровадження категорії ТПС як аналітичної має значення для дослідження територіально-політичних утворень з різними якостями (держава визнана / не визнана, нація з реалізованим / нереалізованим суверенітетом, регіони різного масштабу та функціональної спрямованості). ТПС – це територіалізований політичний простір, що розвивається як хронотопічна та гетеротопічна реальність, а досліджується в діахронічному та діатопічному вимірах. Ієрархічність структури системи визначається кількістю та значимістю функцій субсистем (функціональний підхід), масштабністю території та структур (структурний підхід), політичним значенням субсистем (феноменологічний або метричний підхід). Структурація складних ТПС відбувається в результаті самоорганізації та територіальної політики. Територіальна політика як цілеспрямоване формування ТПС є комплексом стратегічних та тактичних дій щодо стабілізації системи та її розвитку. Інструментами стабілізації є: встановлення функцій та повноважень елементів системи; впровадження та нормативно-правове закріплення системи статусів; встановлення механізму делегування повноважень та основи для взаємодії.

ТЕМА 9. СУЧАСНІ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Практичне заняття

1. Права людини та громадянина в історії розвитку політико-правових систем.
2. Тлумачення природи прав людини та громадянина. Покоління прав людини.
3. Конституційний статус людини та громадянина: поняття та форми регламентації. Інститут громадянства.
4. Множинне громадянство, безгромадянство. Сучасні моделі регламентації.
5. Гарантії прав людини і основоположних свобод.

Завдання для самостійної роботи

- опрацюйте презентацією лекційного заняття;
- проаналізуйте сутність та співвідношення понять: людина, громадянин, апатрид, біпатрид, біженець, резидент, житель;
- проаналізуйте сутність інституту громадянства, історію його виникнення та розвитку;
- продумайте відповідь на питання стосовно зміни сутності визначення поняття «громадянство» як такого, що визначає «політико-правовий» або суто «правовий» тип зв'язку людини та держави. Поясніть можливості впливу визначення цього поняття на розвиток політичної системи;
- проаналізуйте сутність понять «множинне громадянство», «безгромадянство». Наведіть приклади регламентації інституту «множинного громадянства» в діяхронному (в історичній послідовності розвитку самого інституту) та синхронному (кроскультурний підхід до аналізу регламентації інституту в різних політичних системах сучасності) аналізі.

Теми доповідей, рефератів, презентацій

- Права людини та громадянина та їх значення в процесі конституювання політико-правових систем.
- Моделі конституційного регулювання: особистих, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини та громадянина.

- Конституційне регулювання колективних прав соціальних груп та спільнот.
- Права участі в діяльності органів державної влади. Демократичний контроль в політичній системі.
- Законодавство у сфері боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті.
- Судові та позасудові форми захисту прав людини.
- Інститут наднаціонального громадянства: регламентація прав громадянської участі в наднаціональній політичній системі ЄС.

Методичні рекомендації

Конституювання політико-правових систем передбачає встановлення гарантій дотримання прав людини та громадянина. Основні права й свободи забезпечують різні сфери життя людини: особисту, політичну, соціальну, економічну, культурну. Відповідно до цього вони й структуруються по групах і найменуваннях. Варто мати на увазі, що ці права відносяться не тільки до різних сфер життєдіяльності, також вони розрізняються за часом виникнення. Ця обставина пов'язана з появою поняття «покоління прав людини». Перше покоління прав людини – невідчужувані особисті і політичні права – це основа інституту прав людини. Друге покоління прав людини – соціальні, економічні і культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін.) сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини, правами народів, правами нації, правами спільноті та асоціації. Це право на мир, безпеку, незалежність (самовизначення народів), на здорове навколишнє природне середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства в цілому. Четверте покоління прав людини є найбільш дискусійним, і включає права на: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, незалежне від державного втручання життя за релігійними,

моральними поглядами, на доступ до Інтернету та ін. Між поколіннями прав людини існує взаємозалежність, що виявляється через принцип: реалізація колективних прав не повинна обмежувати права і свободи особи. Інститут прав людини надзвичайно динамічний і чуйно реагує на що відбуваються в суспільствах зміни. Очевидно, що корпус прав, що вимагають захисту, буде розширюватися і надалі. Права людини визнаються найвищою конституційною цінністю, гарантії стосовно їх дотриманню постають частиною «суспільної угоди» в політичній системі.

Розвиток прав людини та їх закріплення в конституційній доктрині вплинув на розвиток інституту громадянства. Визначаючи етапи розвитку філософсько-правової доктрини громадянства, слід зазначити, що з часів, коли дуалізм стоїчної та епікурейської етики вперше визначив конфлікт у розумінні громадянства як «політичного воїнства» або громадянства як «податкового резидентства», інститут громадянства як інститут специфічного «зв'язку» громадянина та держави продовжував свій розвиток, залежно від обраної за основу національної філософсько-правової доктрини. Специфіка національно-державницької доктрини визначала або контекст служіння, політичної відданості та лояльності, і відповідно, самопожертвування в ім'я держави, або протилежний контекст, сформований на основі епікурейської етики, а далі ліберальної ідеї прав людини, де службову функцію, навпаки, виконує держава, орієнтована на служіння захисту прав та свобод людини та громадянина.

Філософсько-правовий диспут та дуалізм в розумінні етичних основ громадянства має сучасні проявлення, що демонструють конституційні та нормативно-правові засади регулювання громадянства на наднаціональному (у випадку ЄС), національному, субнаціональному (регіональному) рівнях.

В той же час прийнято вважати, що модерне розуміння інституту громадянства сформувалося внаслідок подій Французької революції 1789 року, коли доктрину служіння монархові – доктрину підданства, як доктрину абсолютної лояльності та особистої вічної відданості,

було замінено доктриною ексклюзивного громадянства, як довічної національно-територіальної «приналежності», забезпеченої зв'язками та правами «крові» або «грунту».

В подальшому відбулися два історично значимі зсуви в розвитку доктрини ексклюзивного громадянства. Так, перший зсув відбувся наприкінці XIX століття як відмова від доктрини ексклюзивного громадянства на користь доктрини виборного громадянства, що визначає національну приналежність як змінний, виборний статус. «Угоди Банкрофта» 1868 р. були першими двосторонніми угодами між США та Європейськими країнами, що визнавали право на обрання громадянства. До 1914 р. заборона подвійного громадянства широко визнавалася, але не завжди виконувалася, а протягом Першої світової війни відбулося навіть посилення жорсткості заходів щодо недопущення випадків подвійності громадянства через боротьбу зі шпіонажем та диверсійною діяльністю. В Конвенції про деякі питання, пов'язані з законом про конфлікт громадянства, прийнятій Лігою Націй в 1930 р. встановлювалося, що «у третій державі особа, яка має більше одного громадянства, визнається, як така, що має лише одне», але Спеціальний Протокол Ліги Націй про військові обов'язки у деяких випадках подвійного громадянства 1937 року регулював військову повинність, і у разі множинного громадянства особа проходила військову службу в країні постійного проживання. Таким чином, особа фактично здійснювала вибір громадянства, що вплинуло на закріплення концепту «виборне громадянство». Але, незважаючи на появу виборного громадянства, принцип виключної вірності одній національній державі було збережено, і це підтверджувала Конвенція про запобігання випадкам множинного громадянства 1963 року.

Другий зсув в розвитку доктрини громадянства відбувся вже наприкінці XX століття, внаслідок впливу масової міжнародної міграції, як перехід від доктрини ексклюзивного громадянства до доктрини «паралельного» («такого, що встановлюється внахлест», букв. «overlapping») національного членства. Це відбулося після прийняття Маастрихтського договору.

В процесі руху до «Європи регіонів» в 1992 р. Маастрихтський договір зафіксував перетворення ЄЕС як економічного утворення у ЄС, врегулював питання єдиного валютного ринку, ринку товарів, послуг та робочої сили, запровадив інститут наднаціонального громадянства ЄС. В Договорі вказувалося: «встановлюється громадянство Союзу. Кожна особа, яка має громадянство держави-члена, має бути громадянином Союзу» (ч. 1 ст. 8); «кожен громадянин може вільно пересуватися та проживати на території держав-членів з урахуванням обмежень та умов, визначених цим договором» (ст. 8a); «кожен громадянин Союзу, що проживає в державі-члені, в якій він не є членом держави, має право голосу та участі у виборах на муніципальних виборах у державі-члені, де він проживає, на тих самих умовах, що громадяни держави» (8b); «кожен громадянин Союзу, що проживає в державі-члені, громадянином якої він не є, має право голосувати, висуватись кандидатом на виборах до Європарламенту в державі-члені, в якій він проживає, на тих умовах, що і громадяни держави (ч. 2 ст. 8b)»; «кожен громадянин Союзу має право подати петицію до Європейського Парламенту; звернутися до Омбудсману» (ст. 8e) (EU, 1992).

Запровадження інституту наднаціонального громадянства ЄС супроводжувалося підтримкою регіональної ідентичності, що проявилось у формуванні *інституту регіонального громадянства*, яке співіснує із національним, наприклад, на території автономного регіону «Аландські острови» в Фінляндії з моменту підписання урядом Аландських островів та Фінським урядом в 1991 р. «Закону про автономію Аланда».

За останні десятиліття кількість людей у світі, які отримали друге громадянство зросла в декілька разів. Принцип державної (національної) приналежності був переосмислений: від «ексклюзивного» та «територіального» громадянства до «паралельного» (overlapping), «переносного» (portable), «виборного» (elective), «дуального» (dual) або «подвійного», «постнаціонального» (postnational), «множинного» (multiple) та навіть до «стратегічного» (strategic) та «ефективного» (effective). Цей зсув у розумінні правового

зв'язку громадянина та держави продукує далекосяжні наслідки в процесах політико-правової глобальної інтеграції, транснаціоналізації, міжнародної міграції, економічної та національно-територіальної трансформації, геополітичної (де)конструкції. Сучасне використання категорій «стратегічне» та «ефективне» громадянство» демонструє новий інструментальний підхід до інституту громадянства. Трансформація інституту відбувається в контексті легітимації нового політико-правового порядку, вирішення проблеми демократичного залучення, політичної участі та її правової регламентації в умовах високої міграційної та соціально-економічної мобільності, орієнтації держав європейського простору на макрорегіональну інтеграцію на фоні зростаючих потреб демографічного трудових ресурсного заміщення.

Вибір громадянства є формою реалізації прав людини. Обрання громадянства є втіленням стратегії реалізації особистих інтересів людини. Сам інститут громадянства розглядається як інструмент реалізації особистісної стратегії. Методами отримання паралельного (множинного) громадянства є: 1) наявність міждержавних спеціальних угод або дозвільна політика держави щодо збереження множинного громадянства; 2) наявність програм репатріації – возз'єднання «етнічних своїх»; 3) наявність програм возз'єднання «колишніх співвітчизників»; 4) наявність програм для пільгового отримання громадянства за професійні, інтелектуальні якості або за інвестиції; 5) циркулярна міграція, коли для отримання європейського громадянства громадяни третіх країн отримують громадянство однієї з держав-членів ЄС.

Циркулярна міграція виражає персональну стратегію громадянина, його попит на отримання паралельного громадянства з метою реалізації особистих інтересів: працевлаштування, збереження майна та майнових прав, захисту родини, ухилення від податків або ухилення від військового обов'язку, диверсифікація фінансових та економічних ризиків, створення активів, етнічна репатріація та інших. Відтак, паралельне громадянство як статус стає «стратегічним», і на нього є значний попит. З другого боку, існуючий попит задовольняють держави, впроваджуючи спеціальні національні стратегії щодо

політики надання громадянства, де інститут громадянства постає інструментом реалізації державно-національної стратегії з:

- 1) трудоресурсного демографічного заміщення;
- 2) економічного розвитку через програми залучення інвестицій в обмін на громадянство;
- 3) етнонаціональної діаспоральної консолідації;
- 4) геополітичної реконструкції «національного» простору;
- 5) залучення «зовнішніх» громадян в процесі «заочного голосування» під час загальнонаціональних виборів або наднаціональних (в ЄС).

Практики «ефективного громадянства» набули утилітарного значення, що проявляється у наданні громадянства держав ЄС за інвестиції та особливі зв'язки, а також громадянства самого ЄС за межами території ЄС.

Інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі. Це демонструє гарантування політичних прав резидентам на рівні місцевого самоврядування та наднаціонального громадянства ЄС.

Інструменталізація інституту громадянства та політичної участі є каталізатором реструктуризації соціально-економічних відносин та політичних систем, впливаючи на: мобільність робочої сили; згуртування європейського простору; забезпечення наднаціональної інфраструктури реалізації прав громадян та резидентів; конструювання та підтримку національної єдності в мережевих політичних просторах; розширення європейського простору за межі європейських територій; трансформації електорального простору в національних та наднаціональній (в ЄС) політичних системах.

ТЕМА 10. ДИСТРИБУТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Практичне заняття

1. Конституціоналізм та реалізація принципу дистрибутивності: чинники стабілізації політичної системи.
2. Соціальна держава: принципи організації дистрибутивної політики держав.
3. Проблеми легітимації політичних систем. Антисистемна поведінка та антисистеми.
4. «Статична» та «динамічна» Конституції. Конституційний процес як інструмент зміни політичних інститутів.
5. Значення політичної культури та комунікації для розвитку політичної системи. Інформаційна та ідеологічна політика.

Завдання для самостійної роботи

- Продумайте аргументи щодо пояснення впливу соціально-економічних процесів на розвиток політичних систем.
- Проаналізуйте сутність поняття «дистрибутивність системи» та особливості етапів політичного розвитку.
- Проаналізуйте проблеми легітимації політичних систем, проблеми проявів антисистемної поведінки та чинників формування антисистеми.
- Поясніть поняття «статичної» та «динамічної» Конституції. Поясніть сутність конституційного процесу як інструменту зміни політичних інститутів та трансформації інституційної та структурно-функціональної основи системи.

Теми доповідей, рефератів, презентацій, дискусій

- «Соціальна» чи «мінімальна» держава: концепції політології стосовно ролі держави в процесах перерозподілу ресурсів.
- Лінійно-стадіальний та плюрально-циклічний підходи щодо історії та чинників розвитку політико-правових систем.
- Ресурсно-дистрибутивні концепції розвитку політичних систем (Г. Лассвела, Д. Істона, Дж. Ролза, Р. Нозіка).
- Теорія Роберта Нозіка як теоретичний фундамент лібертаріанства.

- Справедливість та гідність, Рівність та Рівноправ'я: тлумачення, підходи, дискурс в працях теоретиків сучасного лібералізму (Дж. Ролз, Р. Дворкін, І. Берлін, У. Кімліка, Ч. Тейлор).
- Елітизм та егалітаризм. Влада та бізнес. Небезпеки олігархічного правління.
- Лобізм чи «інституціоналізована корупція». Інституціоналізація лобізму та лобістських структур.

Методичні рекомендації

Вивчення теми передбачає визначення сутності ресурсно-дистрибутивного підходу та його застосування при формуванні внутрішньої політики (соціальної, економічної, культурної, інформаційної тощо). Дистрибутивність є законом розподільності ресурсів як матеріальних, так і символічних.

Відповідно до концепції дистрибутивності, інститути виникають не як засіб координації та вирішення проблеми колективної дії, а як побічний результат конфлікту, боротьби за владу та розподіл ресурсів у суспільстві. Прихильники такої позиції не заперечують, що інститути можуть мати колективну користь, але ця користь не головне в поясненні природи інститутів. Коріння дистрибутивної традиції в розумінні інститутів виявляється у працях К. Маркса, М. Вебера, а також в працях професора Вашингтонського університету Д. Найта.

За Найтом інститути мають «подвійний характер»: 1) надають колективну користь. Кожному акторові наявність інститутів «вигідніша», ніж їхня відсутність; 2) мають дистрибутивний ефект: по-різному розподіляють ресурси (матеріальні та символічні) між індивідами. Початковою мотивацією, за Найтом, при створенні соціальних інститутів є не досягнення колективних цілей, а їх наслідки, як найвигідніші для раціональних акторів. Влада визначається «за фактом взаємодії» (*ex post*): владу має той, хто реалізує свою волю. Таким чином, виникнення інститутів – наслідок боротьби за владу та ресурси. Інститути виникають спонтанно під час соціальної взаємодії. Індивіди прагнуть влади, а інститути постають ненавмисним наслідком («побічним продуктом») виникнення

відносин панування – підпорядкування. Неформалізовані інститути (наприклад, лобізм) не вимагають зовнішнього примусу, вони «самопринижувальні», оскільки навіть для об'єктів влади вигідніше підкорятися нав'язаним їм інститутам, аніж опинитися у світі без інститутів.

Відтак, формальні інститути змінюються при зміні співвідношення сил між акторами і це є дистрибутивним ефектом. Конституційний процес постає індикатором дистрибутивних ефектів, фіксує перерозподіл обсягів влади (повноважень та функцій). Механізми внесення змін до Конституцій постають інструментами легітимної трансформації політичної системи, а їх відсутність загрожує зростанням антисистемності. Інформаційне середовище та ідеологічне обґрунтування диктує різні типи дистрибутивної політики (елітарної, егалітарної). Аналіз проблематики передбачає огляд політологічних ресурсно-дистрибутивних концепцій, концептуалізації символічного розподілу у політичній науці, теорій рентоорієнтованої політичної поведінки та адміністративних ринків у контексті розподілу ресурсів.

Дистрибутивна функція політичної системи – узгодження інтересів різних груп усередині суспільства. Дистрибутивна функція державної політики – встановлення узгодженої логіки «справедливого» перерозподілу ресурсів, що визначає стабільність системи через збалансованість інтересів. Проблеми соціальної адаптації, соціалізації, регулювання, узгодження, системної мобілізації розглядаються в контексті визнання «правил», за якими система взаємодіє. Проблеми легітимації політичних систем розглядаються як результат соціального конфлікту, антисистемної поведінки, орієнтованої на «перезавантаження» правил дистрибутивності в системі. Якість дистрибутивної політики визначається рівнем політичної культури, дотриманням культурної норми та норми комунікації. Політика дистрибутивності визначається також якістю інформаційної та ідеологічної складової, де конституціоналізм як ідеологія не тотожна ідеології державній.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Конституціоналізм як ідеологія та принцип демократичних політико-правових систем.
2. Політичні системи та конституціоналізм: сутність понять,.
3. Критерії класифікації конституцій.
4. Праворозуміння: вплив на розвиток політико-правових систем.
5. Правові сім'ї: вплив на розвиток політичних систем.
6. Місце конституційного права в національних правових системах. Відносини державного та конституційного права.
7. Концепції суверенітету та рівні реалізації конституціоналізму: національний, субнаціональний, супранаціональний.
8. Конституційно-правові норми, інститути, відносини. Об'єкти конституційного регулювання.
9. Теоретико-методологічні підходи щодо аналізу політико-правових систем (конструктивізм, структуралізм, інституціоналізм, та ін.)
10. Складні політико-правові системи: структура, чинники розвитку та стабілізації.
11. Авторські класифікації політичних систем.
12. Лінійні типології політичних систем.
13. Координатні типології політичних систем.
14. Діахронний та синхронний підходи у порівняльному аналізі різних політичних систем.
15. Актуальні критерії компаративного аналізу політичних систем.
16. Основи конституювання складних політичних систем сучасного типу: цілі, завдання, критерії відповідності конституціоналізму.
17. Конституювання політико-правової системи: структура, функції, циркуляція інформації та комунікація, ефективність.
18. Влада та владовідносини. Джерела, функції, види влади. Структура владовідносин.
19. Еволюція суб'єкту (носія) суверенітету: державний, національний, народний. Сутність та конституційні основи народовладдя.
20. Держава в політичній системі суспільства.

21. Сутність, соціальна цінність, функції права в політичній системі.
22. Механізми репрезентації інтересів в політичній системі. Інститути прямої та представницької демократичної участі в конституційній доктрині та політичній системі.
23. Інститут парламентаризму в конституційному механізмі реалізації державної влади та втіленні принципу розподілу повноважень.
24. Формування парламента: виборчі системи та забезпечення інклюзивності.
25. Критерії порівняльного аналізу парламентських інститутів.
26. Парламентське право, процедури, регламент, контроль, відповідальність.
27. Статус та відповідальність депутата: порівняльний аналіз на основі різних парламентських систем.
28. Місце, роль та функції голови держави в системі влади. Розвиток інституту голови держави : вплив конституціоналізму.
29. Порядок заміщення посади голови держави та припинення його повноважень. Відповідальність голови держави.
30. Порівняльний аналіз інституту голови держави в країнах світу.
31. Порівняльний аналіз реалізації інституту президентства в світі
32. Порівняльний аналіз реалізації інституту монархії в світі.
33. Деструктивні політичні практики функціонування вищого персоналізованого керівництва (трайбалізм, неотрайбалізм, непотизм, фаворитизм, патримоніалізм, неопатримоніалізм, клієнтелізм)
34. Політичні режими: зв'язок з інститутом голови держави. Історичні витоки режиму диктатури.
35. Цезаризм, цезарепапізм, конституційна диктатура, екстраконституційна влада, кризове управління: режими та лідерство.
36. Теорії режимів та політичне лідерство.
37. Автократичне правління та сучасні політичні системи.
38. Уряд в системі органів державної влади. Типологія урядів.
39. Порядок формування та структура урядів: зв'язок з типом політичної системи та розвитком конституціоналізму.

40. Відповідальність уряду та урядовців.
41. Верховенство права та конституціоналізм. Зміст «права на судовий захист» та його вплив на розвиток судових та політичних систем.
42. Судові системи: особливості та критерії порівняльного аналізу.
43. Багаторівневе управління та багаторівневе врядування, місцеве самоврядування та локальне управління в складних територіально-політичних системах.
44. Конституційний статус людини та громадянина: поняття та форми регламентації. Інститут громадянства: сучасні моделі регламентації.
45. Інститут наднаціонального громадянства: регламентація прав громадянської участі в наднаціональній політичній системі ЄС.
46. Право на політичну участь в діяльності органів публічної влади. Демократичний контроль в політичній системі.
47. Конституціоналізм та «соціальна держава»: реалізація принципу дистрибутивності.
48. Ресурсно-дистрибутивні концепції розвитку політичних систем.
49. Легітимація політичних систем. Чинники антисистеми.
50. «Статична» та «динамічна» Конституції. Конституційний процес як індикатор трансформації політичної системи.
51. Комунікації в політичній системі: значення політичної культури, інформаційної політики, ідеології, меморіальної політики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

- Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.
- Романюк А. С., Литвин В. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи : монографія / А. С. Романюк, В. С. Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
- Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
- Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму в контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.
- Основи вітчизняного парламентаризму: підручник для вищих навч. закладів: у 2 т. / за заг. ред. В. А. Гошовської. К.: НАДУ, 2012.
- Балан С., Конончук С. Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації. Київ: Лікей, 2012. 40 с.
- Бялоблоцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи : Монографія. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 239 с.
- Закоморна К. О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми): посібник. Х.: Право, 2016. 280 с.
- Гошовська В. А. Парламентаризм: підручник. К.: НАДУ, 2019. 704 с.
- Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Пер.з англ. О. Д. Білогорського. Х.: Каравела, 2002. 216 с.
- Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті; пер. з нім. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 109 с.
- Європеїзація Центральної та Східної Європи / упор. Франк Шіммельфенніг, Ульріх Зедельмаєр ; пер. О. Сидорчука, М. Смутка, Ю. Романишина. К. : Юніверс, 2010. 284 с.

- Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: монографія. К.: КНТ, 2010. 204 с.
- Лендъел М. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи. Ужгород : Мистецька лінія, 2011. 688 с.
- Лук'янов Д. В. Релігійні правові системи в сучасному світі: монографія. Х.: Право, 2015. 352 с.
- Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
- Назаров І. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння. Х.: ФІНН, 2011. 432 с.
- Парламентаризм та парламентська діяльність: словник-довідник / уклад. В. А. Гошовська та ін.; за заг. ред. д. політ. н., проф. В. А. Гошовської. К.: НАДУ, 2012. 228 с.
- Парламентская этика. Справочное руководство для реформаторов. Варшава. 2022. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/c/518826.pdf>
- Порівняльне судове право: Навч. посіб.; за ред. І. Є. Марочкина. Х.: Право, 2008. 112 с.
- Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади. К: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с
- Прокопенко Л., Рудік О., Рудік Г. Інституційна система ЄС : навч. посіб. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2018. 220 с.
- Пролесєв С.В. Метафізика влади: монографія. К.: Наук. думка, 2015. 324 с.
- Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 286 с.
- Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір : дис. д.-ра політ. н., Львів. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Final-tekst-WU.pdf>

- Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції. Ужгород: Ліра, 2019. 372 с.
- Сандро Гоці. Європейська Комісія. Процеси ухвалення рішень і виконавчі повноваження; пер. з італ. – К. : К.І.С., 2017. 208 с.
- Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Пер. з 2-го англ. вид. – К.: АртЕк, 2001. 211 с.
- Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2016. С. 80 – 130.
- Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах : монографія. Одеса: Феникс, 2021. 378 с.
- Цінності, стандарти, компетентність у парламентській діяльності : навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. Гошовської. К.: НАДУ, 2016. 193 с.
- Щедрова Г. П. Політична конкуренція еліт у сучасній Україні: монографія. Дніпро: Вид-во «Акцент ПП» 2016. 390 с.

ДОДАТКОВА

- Азаренко Т. Парламентський бікамералізмта адміністративно-територіальна реформа. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 171 – 174.
- Аллан Т. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Allan_Trevor/Konstytutsiina_spravedlyvist_Liberalna_teorii_verkhovenstva_prava/
- Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісник Львів. Унів-ту. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 247–256.
- Бориславська О. М. Формування європейської моделі конституціоналізму: від ідеї до конституційної системи правління. *Часопис Київського університету права*. 2018. №1. С. 65–70.
- Бортніков В., Бортнікова А. Демократія і націоналізм у дискурсі сучасної суспільно-політичної думки. *Літопис Волині*. 2022. №26. С. 240 – 244.

- Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 15–28.
- Габермас Ю. Три нормативні моделі демократії / Габермас Ю. Демократія. Київ: Смолоскип, С. 364–372. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/307/24.pdf>
- Гайворонюк Н. В. Рональд Дворкін: філософська інтерпретація права. Порівняльне аналітичне право. 2016. № 6. С. 306 – 308.
- Гергун А. Проблема інституціоналізації парламентської опозиції: американо-європейський досвід та українські реалії. URL: http://homopoliticus.org/ru/about/team2/artem_gergun/artikles
- Гринчак А.А. Парламентська відповідальність уряду в європейських країнах. *Problems of Leglity*. 2020. Is. 149. С. 24 – 36.
- Демократія в Європі: криза і перспективи (2010). Резол. ПАРЄ № 1746. URL: <http://www.andigross.ch/html/DemEuroRuss.pdf>.
- Долженков О. О. Методологічні проблеми порівняльного аналізу політичних інститутів та процесів. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 70 – 77.
- Дорош Л., Івасечко О. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1, N.1. С. 13 – 20.
- Законодавче регулювання лобістської діяльності (досвід країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки): Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України / підгот. А. Паршикова. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28920.pdf>
- Кармазіна М., Могилевець О. Становлення і розвиток порівняльної методології в політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. 2016. № 5 (20). С.6 – 11.
- Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2016. №4. С.10 –19 .

- Карнаухова М. Демаркація публічного і приватного у дискурсивному просторі врядування. *Аспекти публічного управління*. 2019. Т. 7. № 3. С. 38 – 49.
- Карстен, Ф., Бекман, К. По ту сторону демократії: чому демократія веде не к солідарності, процвітання і свободі, а к соціальним конфліктам, неконтрольованим расходам і тиранії: Create Space Independent Publishing Platform. 2016. URL: <https://truthrus.wordpress.com/2015/11/26/beyond-democracy>.
- Кравчук М. Політичні та правові ідеї Рональда Дворкіна – загальноцивілізаційний стандарт правового життя. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. №3. С. 5 – 11.
- Коваль Ю. О. Трансформація інституту глави держави у контексті співвідношення традиції і модернізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетровськ, 2012.
- Куриляк М. Ю. Еволюція концепції «Європи регіонів» у рамках регіональної політики ЄС. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 60 – 67.
- Литвин В., Романюк А. Великі коаліції у контексті коаліційних урядів більшості : концептуалізація, політичні причини та наслідки на прикладі парламентських демократій у Європі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 2 (64). С. 473–504.
- Литвин В. До проблеми розрізнення напівпрезиденталізму та парламентаризму : напівпрезидентські системи з номінальними президентами у Центральній Європі (на прикладі Болгарії, Словаччини, Словенії та Чехії). *Rozwój polityczny i społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Białoblockiego i Anatoliya Romanuyuka*. Kutno, 2013. S. 149–171.
- Міщук А., Міщук Б. Британські концепції парламентаризму. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2018. Вип. 12. С. 63 – 75.
- Нестерович В. Основні тренди в законодавчому регулюванні лобювання у країнах Західної Європи. *Історико-правовий часопис: науковий журнал*. 2015. № 2 (6). С. 47 – 54.

- Панчак-Бялоблоцка Н. Особливості формування та складу верхніх палат у парламентах країн Центральної та Східної Європи. *Львівська політехніка*. 2011. Вип. 23. С. 149–158.
- Панчак-Бялоблоцка Н. Політична структуризація парламентів у країнах Центральної Європи на рівні постійних комітетів. *Науковий часопис: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*. Сер. 22 : Політичні науки. Київ, 2010. Вип. 4. С. 175 – 184.
- Пивовар М. Взаємодія державних влади та опозиції в період демократичної трансформації: теоретико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. №4 (32). С. 15 – 21.
- «Поліархія» Р. Даля через призму західної критики і сучасної демократизації. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17770/187.pdf>
- Пролеєв С. В. Євроінтеграція та перспективи народовладдя в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. Серія: Філософія. 2015. №4. С. 64 – 72.
- Процюк І. В. Сучасні монархії: зміст і сутність. *Серія: Право*. 2018. №3 (61). С. 33 – 39.
- Речицький В. Європейський конституціоналізм та його властивості. Харківська правозахисна група. 26.02.2013. URL: <https://khp.org/1361879606>
- Романюк А.С. Методологічні засади порівняльного аналізу політичних систем Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. Дисерт-я д. політ. н., Львів. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Final-tekst-WU.pdf>.
- Соціальна мережа активістів правозахисного руху. Довідник українських організацій, які діють на захист прав людини та громадських інтересів. URL: <http://hr-activists.net/organizations>
- Стойко О. М. Типологізація чинників демократичних перетворень / Стойко О. М. *Трансформація політичних інститутів у сучасних*

- перехідних суспільствах*: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. С. 92 – 110.
- Стойко О. М. *Взаємодія формальних та неформальних інститутів у становленні політичної системи* / Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. С. 110 – 130.
- Стойко О. М. Чинники інституційної інженерії у перехідних суспільствах. / Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. С. 80 – 130.
- Тарасенко К. В. Моделі конституційно-правового регулювання опозиційної діяльності в зарубіжних країнах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 113 – 118.
- Узун Ю. В. «Ефективне» громадянство в державах ЄС: інструмент територіально-політичної (де)конструкції. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2022. № 35. С. 45 – 65.
- Фісун А. Типології політичних систем. *Політичний менеджмент*. 2005. №5. С. 39 – 50.
- Француз А. Й. Правовий статус політичної опозиції в демократичній державі. *Правничий вісник Університету “КРОК”*. 2014. Вип. 19. С. 5 – 13.
- Француз-Яковець Т. А. Межі впливу верхніх палат парламентів на законодавчий процес. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4 (44). С. 65 – 70.
- Цувіна Т. Формальні та субстантивні концепції верховенства права в сучасному дискурсі. *Теорія держави та права*. 2020. № 11. С. 197 – 203.
- Попков Д.О. Актуалізація концепції соціальних розмежувань Ст. Роккана та С. Ліпсета в контексті сецесійних загроз. *Вісник НТУУ “КПІ” Політологія. Соціологія. Право*. 2018. №2(38). С. 34 – 39.

- Almond G. Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*.
URL: https://gavsispanel.gelisim.edu.tr/Document/ycilliler/20190218092030868_829a7f14-9e76-4f4f-815d-b3f6f81288a9.pdf
- Ambrosio T. Constructing a framework of authoritarian diffusion. Concepts, dynamics, and future research. *International studies perspectives*. 2010. Vol. 11. № 4. P. 375–392. URL: https://moodle.swarthmore.edu/pluginfile.php/118253/mod_resource/content/0/Regime_Change/Ambrosio_Framework_Authoritarian_Diffusion.pdf
- Andeweg R. B., Thomassen J. J. Modes of political representation: Toward a new typology. *Legislative Studies Quarterly*. 2015. No 30(4). C. 507–528. URL: https://www.researchgate.net/publication/227511569_Modes_of_Political_Representation_Toward_a_New_Typology
- Cohen J. The Historical Memory of American Presidents in the Mass Public. *Social Sciences*. 2018. Vol. 7 (3). DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci7030036>
- Crouch C. Post-democracy. Roma: Laterza, URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_3049474/component/file_3049475/content
- Duchacek I. D. Perforated Sovereignties: Towards a Typology of New Actors in International Relations / H. J. Michelmann, P. Soldatos (eds.) *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*. Oxford: Clarendon Press. 2010. P. 1 – 33.
- Diamond L. The democratic rollback. *Foreign affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/world/democratic-rollback>
- Linz J., Stepan A., Yadav Y. *Crafting State-Nations: India and Other Multinational Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 2011. 336 p.
- Lipset S. M., Rokkan S. *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments*. URL: <http://www.u.arizona.edu/~mishler/LipsetRokkan.pdf>.
- Lluch J. Autonomism and Federalism. *The Journal of Federalism*. 27.05.2011. P. 1 – 28.

Matsiyevsky Y.. Why Authoritarianism Has Weak Chances in Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo No. 580*. 2019. URL: <https://www.ponarseurasia.org/why-authoritarianism-has-weak-chances-in-ukraine/>

Milbrath L. W. Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics? URL: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=8986294&fileId=S000305540013212>

Mueller S. Federalism and the Concept of Political Territoriality Towards an Analytical Framework for Comparative Territorial Politics. *Dans L'Europe en Formation*. 2012. Vol. 1 No. 363. P. 95 – 120.

Samuel E. Finer. *The History of Government from the Earliest Times*. Oxford University Press. URL: <https://academic.oup.com/book/11842>

**Нормативно-правові документи та інтернет ресурси
(англійською мовою)**

AER. Political Priorities 2020 – 2025. 05.12.2019. URL: <https://drive.google.com/file/d/1wc8kVHsc5q4FiCegZLU2ftGzBK6hFuvt/view>

AER. From Subsidiarity to Success: The Impact of Decentralisation on Economic Growth. Part 1: Creating a Decentralisation Index. 30.05.2009. URL: <https://aer.eu/subsidiarity-success-impact-decentralisation-economic-growth/> (дата звернення 26.02.2021).

Autocratization Turns Viral. 5th Annual Democracy Report (2021) From The V-Dem Institute At University of Gothenburg. URL: https://www.v-dem.net/static/website/files/dr/dr_2021.pdf

CALRE. Strategy for Sustainable Development of the European Regions. 2018. URL: <https://www.calrenet.eu/working-groups/strategy-for-sustainable-development-of-the-european-regions> (дата звернення 17.03.2021).

CEMR. Decentralisation at a Crossroads. Territorial Reforms in Europe in Times of Crisis. *Local and Regional Europe*. Brussels. 2013. URL: http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf

- CoE PA. National Sovereignty and Statehood in Contemporary International Law: the Need for Clarification: PACE Resolution No. 1832. 04.10.2011. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=18024&lang=en>
- EU. Territorial Agenda 2030: A future for all Places. Informal meeting of Ministers responsible for spatial planning, territorial development and/or territorial cohesion. 1 December 2020, Germany. URL: https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_en.pdf
- UN. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the GA on 25.09.2015. A/RES/70/1. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- Comparative Politics. URL: <https://www.ingentaconnect.com/content/cuny/cp>

ФОРМИ КОНТРОЛЮ ТА МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ **(у т. ч. критерії оцінювання результатів навчання)**

При вивченні навчальної дисципліни застосовуються наступні методи навчання: словесний, наочний, практичний, які передбачають читання лекції, опрацювання нормативних актів, робота з навчальною та спеціальною літературою, індивідуальні консультації. Засоби діагностики якості вищої освіти включають в себе поточний, періодичний та підсумковий контроль.

Поточний контроль:

- усний контроль: індивідуальне і фронтальне опитування, бесіда, захист рефератів, доповідь, оцінювання доповідей;
- письмовий контроль: оцінювання якості виконання самостійної роботи (письмове розв'язання задач) за темами.

Періодичний контроль:

- тестовий контроль: оцінювання контрольних робіт за змістовими модулями (тестування).

Підсумковий контроль: іспит.

Оцінювання знань здобувачів повинно сприяти реалізації низки завдань, зокрема:

- підвищення мотивації здобувачів до системного навчання впродовж семестру та навчального року, переорієнтація їх цілей з отримання позитивної оцінки на формування системних, стійких знань, умінь та навичок;
- відповідність переліку, формам та змісту контрольних заходів вимогам ЄКТС;
- відкритість контролю, яка базується на ознайомленні здобувачів на початку вивчення навчальної дисципліни з переліком, формами та змістом контрольних завдань, критеріями та порядком їх оцінювання;
- подолання елементів суб'єктивізму при оцінюванні знань, що забезпечується виконанням індивідуальних завдань із застосуванням модульної системи оцінювання;

– розширення можливостей для всебічного розкриття здібностей здобувачів, розвитку їх творчого мислення та підвищення ефективності навчального процесу.

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти за різними видами роботи

Вид роботи	Кількість балів
Поточний контроль:	
Опитування за питаннями відповідної теми на семінарському занятті, участь здобувачів вищої освіти в обговоренні проблемних питань	від 0 до 5
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем, доповідь та демонстрація презентації	від 0 до 5
Періодичний контроль:	
Контрольна робота за змістовими модулями у формі тестування	від 0 до 5

Вид роботи	Бали	Критерії оцінювання
Опитування за питаннями відповідної теми на практичному занятті, участь здобувачів в обговоренні проблемних питань	0 балів	Здобувач не бере участь у практичному занятті, є лише спостерігачем; ніколи не виступає і не задає питання; дає неправильні відповіді на запитання, показує незадовільне знання понятійного апарату і літературних джерел
	1-2 бали	Здобувач іноді бере участь в практичному занятті; частково виступає і задає питання; допускає помилки під час відповідей на запитання; показує пасивну роботу на практичних заняттях; показує фрагментарні знання понятійного апарату і літературних джерел; показує невміння публічно представляти матеріал
	2-3 бали	Здобувач бере активну участь у практичному занятті; бере активну участь у обговоренні проблемних питань, користується додатковою навчально-методичною та науковою літературою; вміє сформулювати своє ставлення до проблеми; висловлює власні міркування, наводить доцільні приклади; вміє знаходити найбільш адекватні форми розв'язання суперечностей; здатний публічно представити матеріал
Виконання рефератів за однією із запропонованих тем: доповідь та демонстрація презентації	0 балів	Не зараховуються реферати (доповіді) та презентації, які виконані не самостійно або запозичені з мережі Інтернет
	1-2 бал	Доповідь та презентація виконані самостійно, проте не опрацьована актуальність теми, теоретичний аналіз дано описово, змістовний матеріал представлений схематично, у висновку сформульовані загальні висновки (або вони взагалі відсутні), тема не розкрита, робота не відповідає вимогам
	2-3 бали	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає вимогам із незначними порушеннями, опрацьована актуальність теми, теоретичний аналіз містить неточності, але усно здобувач пояснює матеріал впевнено і за допомогою викладача виправляється, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані загальні висновки, тема загалом розкрита із незначними прогалинами
	3-4 бали	Доповідь та презентація виконані самостійно, оформлення відповідає

		вимогам, опрацьована актуальність теми із зазначенням невіршених раніше аспектів, теоретичний аналіз ґрунтовний та самостійний, здобувач усно та без допомоги викладача пояснює матеріал, змістовний матеріал представлений добре, у висновку сформульовані самостійні висновки, тема загалом розкрита, інформація у презентації подана із використанням самостійно розроблених схем, малюнків, графіків, містить посилання на джерела, які відповідно оформлені та є актуальними
	4-5 бали	Доповідь та презентація виконані самостійно та ориґінально, оформлення відповідає вимогам, актуальність теми повністю розкрита із зазначенням невіршених раніше аспектів, правильно визначені об'єкт і предмет, гіпотеза власного дослідження, метод відповідає тематиці та поставленій задачі, теоретичний аналіз ґрунтовний та самостійний, здобувач вільно презентує матеріал; зміст презентації не перевантажений слайдами з текстовим матеріалом; у висновку сформульовані самостійні ґрунтовні судження, підкріплені фактичними доказами та розрахунками, інформація на слайдах подана переважно схематично із використанням самостійно розроблених малюнків, графіків, містить посилання на джерела, які відповідно оформлені та є актуальними
Розв'язання практичних задач, ситуаційних вправ та проблемних ситуацій	0 балів	Здобувач практичну задачу, ситуаційну вправу, проблемну ситуацію не виконав
	1 бал	Здобувач виконав практичну задачу, розв'язав ситуаційну вправу, проблемну ситуацію, але недостатньо розкрив сутність, допускаючи при цьому суттєві неточності; відсутні сформовані уміння та навички дослідження і обґрунтування висновків; використано обмежену кількість джерел
	2 бали	Здобувач виконав практичну задачу, розв'язав ситуаційну вправу, проблемну ситуацію, але демонструє фрагментарні знання предмету вивчення і дослідження, має ускладнення щодо виділення суттєвих його ознак, виявлення причинно-наслідкових зв'язків і формулювання висновків; використано обмежену кількість джерел
	3 бали	Здобувач виконав практичну задачу, проблемну ситуацію, у повній мірі демонструє знання предмету вивчення, чітко описує суттєві його ознаки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки і формулює висновки; вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу; окрім рекомендованої літератури використовує додаткову
	4 бали	Здобувач виконав практичну задачу, розв'язав ситуаційну вправу, проблемну ситуацію, у повній мірі обґрунтовує обрані методи та інструменти дослідження, повно і чітко представляє основні теоретичні поняття для аналізу практичного матеріалу; в аналітичній / розрахунковій частині надає повноцінний аналіз проблеми, що досліджується
	5 балів	Здобувач виконує задачу, розв'язує ситуаційну вправу, проблемну ситуацію з творчим підходом, використовуючи нешаблонні фрази, демонструє розгорнуте, цікаве бачення, яке відрізняється власними роздумами, висновками; окрім рекомендованої літератури використовує додаткову, демонструє знання змісту відповідних нормативно-правових актів
	10 балів	Здобувач підготував наукову статтю за темою ІНДЗ

Контрольна робота за змістовними модулями формі тестування	0 балів	Відповідь на запитання неправильна
	0-10 балів	В контрольній роботі за кожним змістовним модулем – по 10 питань. Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою для заліку
		Зараховано
90 – 100	A	
85 – 89	B	
75 – 84	C	
70 – 74	D	
60 – 69	E	
35 – 59	FX	Не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	Не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти за результатами поточного, періодичного та підсумкового контролю

Поточний та періодичний контроль										Підсумковий Контроль (іспит)	Сума балів	
Змістовний модуль 1			Змістовний модуль 2				Змістовний модуль 3					загалом
T 1	T 2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10			
10	10	5	5	5	5	5	5	5	5	90	10	100
Контр. робота (10 балів)			Контр. робота (10 балів)				Контр. робота (10 балів)					

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 052 «Політологія»

Електронне практичне видання

Укладач :
Узун Юлія Вадимівна

За редакцією автора

Затвердж. авт. .2023. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг МБ. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua